Article

IJOKS

International Journal of Kurdish Studies
(ISSN:2149-2751)
4 (1), pp. 87 – 111
http://www.ijoks.com

Anfal and its consequences: an analysis for our work on Anfal, some points of view and conclusions

Mahdi Fatih OMAR[1]& Mohammad Ahmad SAED[2]

Received: Oct 08, 2017 **Reviewed**: Oct 30, 2017 **Accepted**: Nov 21, 2017

Abstract

This study، entitled "Anfal and its consequences: an analysis for our work on Anfal, some points of view and conclusions" is a critiquing study about our trials and views as Kurds towards Anfal as a tragedy in our history. It is also an attempt to analyze the variety of uses of Anfal as a concept and a dossier by the Kurdish people themselves from different levels and for different aims. In addition، in an analytical reading، we try to discuss the negative relationships of ourselves and Anfal; that is for the sake of confronting the genocide culture of the Kurdish people.

The paper encompasses two chapters:

Chapter One: It is entitled "Working with Anfal". Here، we try to critically analyze the use of concepts and dossiers of Anfal. It includes evidences، archives، number، legitimacy، enemy، criminal، seminars, monoment, Academe.

Chapter Two:It is entitled "Anfal and Some Misconceptions". It discloses the negative consequences of the misconceptions of Anfal campaign in our thought and memories. It encompasses Anfal and proud، civilized life، population reduction، Anfal and naming the newborns، co-miseries, and announcements.

And finally، the aims of the paper are indicated side by side with the list of references.

Key words: Archives, Population reduction, Legitimacy, Monument, Civilized life, Anfal.

Recommended citation:

Omar, M.F. & Saed, M.A. (2018). Anfal and its consequences: an analysis for our work on Anfal, some points of view and conclusions. *International Journal of Kurdish Studies* 4 (1), 87 – 112, DOI:

[1] Prof. Dr., Department of Kurdish Language, School of Language, Chrmo University, Sulaimani, Kurdistan Region - Iraq. E.mail: kasas_j@yahoo.com

[2] Asst. Prof., Department of Kurdish Language, College of Education & Natural Science, Sulaimani University, Sulaimani, Kurdistan Region – Iraq. E.mail: mahdi.fatih@charmouniversity.org.

ئەنفال و دەرهاویشتەکانی

شیکارییەک بۆ کارکردنی ئێمە لەگەڵ ئەنفالدا و چەند بۆچوون و دەرکەوتەیەک
(لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی شیکاریی)

پ.ی.م.مەهدی فاتیح عومەر پ.د.محەمەد ئەحمەد سەعید
سکوڵی زمان – زانکۆی سلێمانی

پێشەکی:

ئەم باسە، لە ژێر ناونیشانی (ئەنفال و دەرهاویشتەکانی - شیکارییەک بۆ کارکردنی ئێمە لەگەڵ ئەنفالدا و چەند بۆچوون و دەرکەوتەیەک)، لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەییە دەربارەی کارکردن و تێڕوانینی ئێمەی کورد بۆ ئەنفال وەک تراژیدیایەک کە بەشێکە لە مێژووومان، ئەوەی لەم باسەدا ویستوومانە کاری لە سەر بکەین، هەوڵێکە بۆ شیکردنەوەی ئەو جۆرە بەکارهێنانەی ئەنفال وەک چەمک و وەک دۆسیە لە لایەن کورد خۆیەوە لە ئاستی جیاجیا و بۆ ئامانجی جۆراوجۆر. لەم لێکۆڵینەوەیەدا لە خوێندنەوەیەکی شیکارییانەدا هەوڵ دەدەین، لایەنە نەگەتیڤییەکانی پەیوەندییەکانی تا ئێستای ئێمە و ئەنفال بخەینە بەر باس و گفتوگۆ، ئەویش بە زۆری ئامانج لێی ڕووبەڕووبوونەوەی کەلتووری جینۆسایدی گەلی کوردە.

بابەتی پەیوەستی و گرینگیی قسەکردن و توێژینەوە و وردبوونەوە لە کارەساتی ئەنفال و تەواوی ڕەهەندە جوداجوداکانی وەک ڕاستییەک لە ڕاستییە بەڵگەنەویستەکان لە پانتاییی ڕۆشنبیریی و سیاسی و ڕاگەیاندن و ئەکادیمیی ئێمەدا، ڕەنگە زیادەڕەوی نەبێت گەر بڵێین، پێویست دەکات بۆ هەتاهەتایە شوێنی پرسیار و مشتومڕ نەبێ، ئەویش بەو مانایەی زەحمەتە لەڕێی مەنزڵی ڕۆشنبیرییەکی تەندروستدا بابەتێکی وەها هەرگیز پێگەیەکی پەراوێزی و لەبیرکراو لە ڕێی ڕووبەری مەعریفی و ئەکادیمیدا بەخۆوە ببینێت. بابەتی قسەکردن و ئاخافتن لە سەر تراژیدیای ئەنفال و هەڵبژاردنی وەک کەرەستەیەک بۆ بیرکردنەوە و لێخووردبوونەوە و بەخۆداچوونەوە، بێ گومان لەوێشەوە و هەر لەو دەللاقەیەوە ڕوانین بۆ ئاسۆکان و داهاتووی ژیانمان. هەڵبژاردنی بابەتی کارەساتی ئەنفال بۆ قسەکردن و بیرکردنەوە کەرەستە و مێتۆدی جوداجودا دەخوازێ و گرتنەبەری ڕێگای هەمەجۆری دەوێت بۆ تاوتوێکردنەوە، بۆئەوەی زەمینەی خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی ئەم تراژیدیایە فراوانتر و بەربڵاوتر بێت، چونکە بە بێ فرەیی لە بەکارهێنانی کەرەستە و مێتۆدی جیاواز جیاواز و بەبێ فرەڕەهەندی لە ئاستەکانی بیرکردنەوە و تێڕوانین، بە دڵنیاییەوە هەرگیز ناتوانین پرشنگێکی ڕووناکی وەرگرین، ڕووناکییەک تا بتوانین لەبەر ڕۆشناییەکەیدا هەم خۆمان و هەم دوژمنانی بێ بەزەیی و ڕەخنە و بۆچوون و جیهانبینیی خۆمانی لەسەر بونیاد بنێین، سەرەنجام کەمێک ترووسکەی دڵنیایی و ئومێدمان تێدا بژێنینەوە.

هیچ کات ناکرێت بە بێ ڕۆشنکردنەوەی ڕەهەندی تازە و کردنەوەی پەنجەرەی نوێ لەسەر تراژیدیای ئەنفال، دڵنیا بین لەوەی کە ئێمە توانیومانە بابەتی ئەنفال وەک بابەتێکی جیدی و قووڵ لە دونیای بیرکردنەوەی نێو جیهانی ڕۆشنبیری و ئەکادیمیماندا شوێنێکی گرینگ و لەبەرچاو و هەستیاری هەیە تا لە داهاتوودا وەری دەگرێت. لەمەڕ قسەکردن و توێژینەوە و لێکۆڵینەوە لە سەر ئەنفال و بۆ ئەوەی بتوانین بەرگەی وەها سەفەرێک بگرین، ئێمە هەمیشە پێویستمان بە ڕێبەری شارەزا و چاونەترس هەیە بۆ سۆراغکردن و عەوداڵبوون، هەمیشە چاو و دیدگای نوێمان گەرەکە بۆ بینین و پشکنین و هەستەوەری زۆر حەساس و ئیحگار وردمان پێویستە بۆ ناسینەوە و کەشفکردن، هەموو ئەمانەش زۆر بەلەکن و دەبێت هەموو لایەنە تیۆرییەکان و مەعریفییەکان بگرنەوە و بە شێوەیەکی ئەکادیمییانە و زانستییانە هەوڵ بدەن زەمینە و هۆکارەکانی ئەنجامدانی کارەساتی ئەنفال و ئەو فاکتەرانەی کە دەگەڕێن بەدوای ئەوەی بۆچی تراژیدیای ئەنفال بەو شێوەیە و لەو زەمینە و بارودۆخەدا ڕووی دا و ڕەهەندگەلی کۆمەڵایەتی و سیاسی و جیۆگرافی و ئابووری و ئاسایی...هتد، بخرێنە ڕوو، هاوزەمان شیکار و لێکدانەوە و بەدواداچوون بە شوێن خۆیاندا بهێنن و لەم کەناڵانەشەوە بۆمان دەربکەوێ و پێمان بڵێن کە پێوەرە ئەخلاقی و سیاسی و فەلسەفی و ئاسایی و نێودەوڵەتییەکان دەرهەق بەم تراژیدیا بێوێنەی کورد و بەرامبەر ئەم ڕووداوە گەورەیەی مرۆڤایەتی چییە و چۆنە و هەر لەم ڕێگەگەلەوە خۆمان بە بیرکردنەوە و توێژینەوە و دراساتی زانستی، ماسکەکانیان هەڵ بدەینەوە.

وەلێ زۆر بەداخەوە، زۆربەی ئەو ڕێگایانەی دەمانبەنەوە سەر خوێندنەوەیەکی ئەپیستمی و عەقڵانی و قووڵ بۆ تراژیدیای ئەنفال تاوەکو ئێستا تاقی نەکراونەتەوە و کەسی پێیدا نەڕۆیشتوون و زۆربەی ئەو دەروازە مێتۆدی و ئەکادیمییانەی کە لە سەر خوێندنەوەیەکی وردبینانە و قووڵ و زانستی و فرەڕەهەند دەشێت بخرێنە سەرپشت، تا ئەم ساتە بە دەست لێ نەدراوی ماونەتەوە و هیچ کەسێ نەچوە بە لایاندا و قەرەی نەکەوتوون. بەشێکی زۆر لەو ڕێگایانەی لەمەوپێش پێیدا ڕۆیشتووین کۆمەڵێک کوێرەڕێ و ئاراستەی چەوت بوون، کە بێ گومان زۆربەیشیان دەرەنجامی ترسناک و خراپیان بۆ سەر پرسی تراژیدیای ئەنفال خستوەتەوە و تیاندا دەشێ و چاوەڕوانی بخەنەوە. زۆربەی ئەو باس و بۆچوون و تێڕوانینانەی لەمەڕ ئەنفالەوە، چ لە میدیای بیستراو و بینراو و نووسراودا سەریان دەرهێناوە و بەشێکی زۆری هەر ئەو کار و پرۆژانەی لە ناوەندە ئەکادیمی و مەعریفییەکانەوە هەر لەم بەستێنەدا هاتوونەتە ئاراوە، تیان ئەو جێکەوت و بۆچوونانەی لە پانتاییی سیاسی و کۆمەڵایەتیدا ئەم پرسە هەیبوە تیان لە سەر ئەم پرسە دروست بوون،

ژیانی کارێگەر و قورسی بۆ سەر ئەم کارەساتە مرۆییە هەبوە و بایەخی ئەم دۆزە ڕەوا و گرنگەی لە هەست و ویژدانماندا کەم کردوەتەوە و تا هەنووکەش کە ئێمە لەسەر ئەم باسە توێژینەوە دەکەین، دوای ئەو ئەنجامانەی لەم توێژینەوەیەدا بەدەستی دەهێنین دەتوانین بێ سڵکردنەوە بڵێین، تراژیدیای ئەنفال بەرەو خوڵقاندنی هەستی بەرگری و لێپرسراوێتییەکەی نەتەوەیی زۆر سادەتری نەبردووین .

بواری لێکۆڵینەوەکە:

وەك ئاماژەمان بۆ کرد ئەم لێکۆڵینەوەیە، لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەییە دەربارەی کارکردن و تێڕوانینی ئێمەی کورد بۆ ئەنفال وەك تراژیدیایەك کە بەشێکە لە مێژوومان، لێکۆڵینەوەی لێی ئەو تێڕوانین و کارکردنانەش زیاتر لە مێدیای بیستراو و بینراو و نووسراوەوە دەردەکەون و بەشێکیان لە پانتایی مەعریفی و ئەکادیمی و سیاسی و کۆمەڵایەتیشدا دەتوانین بیانبینین و هەستیان پێ بکەین و بیانخوێنینەوە، بۆیە لێرەوە ئەوە ڕوون دەبێت کە بواری لێکۆڵینەوەکە زۆر فراوانە و دەکشێ و چوارچێوەیەکی دیاریکراو بەخۆوە ناگرێت، بە شێوەیەك سنووری بەرجەستە و پانتایی مادی تێدەپەڕێنێت و دەچێتە ناو ڕووبەری بێ سنووری هەست و نەستی خۆمانەوە، بۆیە ئەو بوارەی کاری تێدا دەکەین چەندە بەرجەستەیە، لە ڕاگەیاندن و نووسین و چالاکیی سیاسی و کۆمەڵایەتی... هتد خۆی دەنوێنێت، ئەوەندەش نابەرجەستەیە، کە لە نەستی تاك و کۆدا بە هۆشیارییەکی قووڵەوە پێویست دەکات هەستی پێ بکەین، چەندە ئایدیا و بیرکردنەوە و ئامانجەکانیان لە ناو ئەکتی سیاسی و ڕووبەری مەعریفی و مەیدانی ئەکادیمیا و پەروەردە و کۆمەڵگادا دەگوزەرێن، ئەوەندەش یان زیاتر و کەمتر ئەو ئایدیا و بیرکردنەوە و ئامانجانە لە ڕووبەری هەست و نەستی تاك و کۆ و لە خەیاڵی ئەوانەی کار لە سەر ئەنفال دەکەن یان ئەنفال کاریان تێ دەکات بەرهەم دێن و بۆ بینینیان هۆشیاریی تایبەت و بوێنی پێویستە و بێ ئەم هۆشیارییە هەست بە هیچ شتێکی ناو ئەم پانتاییە ناکرێت.

هۆکاری هەڵبژاردنی بابەت و ناونیشان:

هۆکاری هەڵبژاردن و گرنگیی ئەم بابەتە و ناونانی بە (ئەنفال و دەرهاویشتەکانی – شیکارییەک بۆ کارکردنی ئێمە لەگەڵ ئەنفالدا و چەند بۆچوون و دەرکەوتەیەک) لەوەدایە، ئێمە وەك کورد لە زۆر ئاستی جیاواز و لە کات و شوێنی جۆراوجۆر، دەست بۆ چەمکی ئەنفال دەبەین و بۆ مەبەستی جیاواز جیاواز بەکاری دەهێنین، بە سەرنجدان لە دۆسیەی ئەنفال، چ وەك قەرەبووکردنەوەی زیانە گیانی و مادییەکانی کەسوکاری ئەنفالکراوان و چ لە ڕووی بەسزاگەیاندنی تاوانبارانی ئەنفال و چ لە ڕووی بەکارهێنانی دۆسیەی ئەنفال بۆ خزمەتکردن بە دۆزی ڕەوای نەتەوەی کورد، تێدەگەین کە پەیوەندیی ئێمە و ئەنفال لە دۆخێکی تەندروستدا نییە و خزمەتێکی ئەوتۆ بەو دۆسیەیە نەکراوە و کەسوکاری قوربانیانیش لە دۆخێکی ناهەمواردا دەژین، دەبینین زۆر جار بەکارهێنانی ئەم چەمکە و ئەم دۆسیەیە، ئاکامی نەرێنیی لێ کەوتوەتەوە و زیانی زۆری لە دۆسیەکە و دۆخی قوربانیان داوە، بۆیە لەم باسەدا لە بریی ئەوەی لە ئەنفال خۆی بکۆڵینەوە، شیکاری ئەو ڕایەڵانە دەکەین، کە ئێمە و ئەنفال بە یەکەوە دەبەستنەوە، یاخود چەمکی ئەنفال دەهێنێتەوە ناومان، ئەویش لە پێناو ئەوەی ئەو پەیوەندییەی ئێمە و ئەنفال لە دۆخێکی نائەندروستەوە بچێتە ناو دۆخێکی تەندروستەوە، لە کۆتاییدا بە ئەنفال و دەرەنجام و کارێگەرییە تاڵەکانی بەێنرێت.

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

هەڵسەنگاندنی هەموو ئەو کار و بیرکردنەوە و چالاکییانەی لە ناوەند و لایەن و کەسی جیاجیاوە لە کات و شوێنی جیاجیاوە بۆ پرۆسەی ئەنفال هەبوون و قسەکردن لە سەر هەموو ئەو بەکارهێنان و هێنانەئارایەی ئەنفال وەك چەمك و تراژیدیا لە پانتایی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی کوردی، بێ گومان بەو تێگەیشتنەی دۆزی ئەنفال هەر لە قەرەبوونەکردنەوەی لایەنی کەمی زیانە گیانی و مادییەکان و خزمەتنەکردنی شایستە بە قوربانیانی زیندوو و ڕزگاربوانی پرۆسەی ئەنفال، تا چەقبەستنی ئەو دۆزە لە بێدادگایی نەگەیاندنی تاوانبارانەوە تا بە ڕەسمی و بە حەقیقی نەناساندنی ئەو تراژیدیایە بە جینۆسایدی لە جیهاندا، ئەو سیمایە بە لێکۆڵینەوەکەمان دەبەخشێت، کە لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی شیکاری بێت و ئەو ئەنجامانەی دەمانەوێت لەم لێکۆڵینەوەیەدا پێیان بگەین، ئەوە دەخوازن کە ئەم ڕێبازە بگرینە بەر .

گرفتی لێکۆڵینەوەکە:

هەر بە سروشتی ناسکی و هەستیاری و دۆخی پڕ ژان و ئازاری تراژیدیا، لێکۆڵینەوە لە هەر تراژیدیایەك گرفتاوی و سانتیمێکی بەئەنگوچەڵەمەیە، ئەویش بە هۆی ئەوەی نەکا ئەنجامی پێچەوانە بخاتەوە و ئەو ناسکییە تراژیدیا زامدار بکات و مەترسی بێت بۆ سەر هەستیارییەکەی و خراپتر لە ژان و ئازاردا بیچەقێنێت، لێکۆڵینەوە لە تراژیدیای ئەنفالیش هەر وایە، ئەگەر هەموو ئەوانەی تا ئێستا دەستیان بۆ ئەم چەمکە بردوە و مەبەستیان بوە لە تراژیدیایەکی مێژووی کورد بدوێن، ئەم خاڵەیان ڕەچاو بکردایە و بە پارێزەوە باسیان لە ئەنفال بکردایە، ئێستا ئەو تراژیدیایە هەر لە کوورەی دۆزی خۆیدا نەدەسووتا و کارێگەرییە نەرێنییەکانی بە سەر ڕزگاربوان و کەسوکاری ئەنفالکراوان و نەوەکانیان ئەوەندەی تر و ڕۆژبەڕۆژ قورستر و تاڵتر نەدەبوو، گرفتی ئەم لێکۆڵینەوەیە گرفتە لە ناو چوارچێوەیەکی گرفتاویدا، واتە بەو پێیەی ئەم لێکۆڵینەوەیە خۆی باسی ئەنفال ناکات، بەڵکو باس لەوانە دەکات کە باسی ئەنفالیان کردوە و دەیەوێت بزانێت چۆن ئەم باسەیان هێناوە ئاراوە و کارێگەرییەکان چۆن بوە، بۆیە ئەو ڕووبەرەی کاری تێدا دەکات، ڕووبەرێکی پڕ گرفتە، بۆیە

تا بکرێت بە پارێزەوە هەنگاومان و لێکۆڵینەوەمان ئەنجام داوە، چونکە دەمانویست و کۆششێکی زۆرمان کردوە و خۆمان لەم گرفتانە بە دوور بگرین:

١- ئەو دۆخە مەترسیدار و ناڕەوا و نازانستی و خراپەی لە دەستبردن بۆ ئەنفال وەك چەمك و شاڵاوێکی دڕندانە هاتوەتە ئاراوە وەك خۆی بمێنێتەوە و هاوکات لێکۆڵینەوە لەو شێوە بکارهێنانە و ڕەخنەکردنیان دیسان ببێتەوە بەشێك لەو دۆخە.

٢- لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی لەو شێوە بەکارهێنانەی پرسی ئەنفال لە ڕووبەری سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی... هتد، کورددا، ئەم شێوە مەترسییە ئەوەی لێ دەکرێت، بریتی بێت بە کراوەیی و نیشار نەکراوی بە جێ بهێڵرێت و زیاتر ئازارەکانی ئەو تراژیدیایە بورووژێنێت.

٣- ڕێك نەخستن و شێواوی و هەرەمەکیبوونەی کارکردن لە سەر پرسی ئەنفال لە هەموو ناوەندەکانی و لە کات و شوێنی جیاجیاوە، ئەو بارە دروست دەکات، کە هەر دەم بیرمان لە لای ئەوە بێت، کە ڕەنگە لە پانتاییی سیاسی و ڕۆشنبیریی و ئەکادیمی و کۆمەڵایەتیدا شێوە بەکارهێنانی تر مابێت، کە هێشتا درکمان پێ نەکردبێت یاخود بیرمان چووبێت، ئایا و بیرکردنەوەی تر مابێت، شایەنی هەڵسەنگاندن و ڕەخنە بێت و ئێمە بیرمان چووبێت .

پێکهاتەی لێکۆڵینەوەکە:

لەم توێژینەوەیەدا (ئەنفال و دەرهاویشتەکانی – شیکارییەک بۆ کارکردنی ئێمە لەگەڵ ئەنفالدا و چەند بۆچوون و دەرکەوتەیەک) بەو پێیەی بەکارهێنانی چەمکی ئەنفال لە لایەن ئێمەی کوردەوە لە ئاستی جۆراوجۆر دایە و بۆ مەبەستی جیاجیا لە کات و شوێنی جۆراوجۆرە، لێرەدا دوو لایەنی ئەم پەیوەندییەی ئێمە و ئەنفال هەڵدەسەنگێنین و دوو بەشی لێ دروست دەکەین لە هەر یەك لەو بەشانەشدا کۆمەڵێك تەوەر دەخەینە بەر باس و ڕەخنە و گفتوگۆ، بەم جۆرە:

بەشی یەکەم، لە ژێر ناوی (کارکردن لەگەڵ ئەنفالدا) هەوڵ دەدەین بەکارهێنانی چەمك و دۆسیەی ئەنفال بخەینە بەر شیکردنەوەی ڕەخنەیی کە بەزۆری لەم ڕوانگانەوە یاخود بەو شێوانە کار لەسەر چەمك و دۆسیەی ئەنفال دەکرێت و، زیاتریش ئەم باسانە دەگرێتەوە: (یادکردنەوە، بەڵگەنامە، ئەرشیفکردن، ژمارە، شەرعیەت و دادگایی کردن، دوژمن و تاوانبار، مۆنۆمێنت، سیمینار و کۆنفرانس و فێستیڤاڵ سازکردن، ، پرۆگرامی خوێندن، ئەکادیمیا).

لە بەشی دووەمیشدا کە ناونیشانی (ئەنفال و چەند بۆچوون و دەرکەوتەیەك)ی بۆ دانراوە، ئاکامی نەگەتیڤیی ئەو دەرکەوتە و بۆچوونە هەڵانە ئاشکرا دەکەین کە لە ئاست شاڵاوی ئەنفالدا لە بیرکردنەوەی ئێمەدا ئامادەن و زۆر جار لە کاتی بەکارهێنانی چەمك و دۆسیەی ئەنفالدا بە بەهێزی دەردەکەون، لەم ڕووەشەوە لە تەوەرەکانی (ئەنفال و شانازیکردن، ژیانی شارستانی، کەمبوونەوەی دانیشتوان، ئەنفال و ناونان، ئەنفال و هاودەردی، ئەنفال و بەیاننامە) دەدوێین.

بە هیوای لەم لێکۆڵینەوەیەدا (ئەنفال و دەرهاویشتەکانی) ئەو ئامانجەی کە بۆی تێکۆشاوین، کە بریتییە لە (شیکارییەک بۆ کارکردنی ئێمە لەگەڵ ئەنفالدا و چەند بۆچوون و دەرکەوتەیەک)بە شێوەیەکی بابەتیانە پێی بگەین.

بەشی یەکەم

کارکردن لەگەڵ ئەنفالدا:

ئەگەر چاوێکی خێرا بە هەموو ئەو کار و چالاکی و بەرهەمانەدا بخشێنین کە لە میدیای بینراو و نووسراو و بیستراوی کوردیدا لە سەر پرسی ئەنفال دەردەکەون و پەخش دەکرێن، ئەگەر سەرنج بدەینە دید و تێڕوانینی ناوەندە ئەکادیمی و مەعریفی و ڕۆشنبیرییەکانی کورد بۆ دۆزی ئەنفال و لەو ئایدیا و بیرکردنەوانەش بکۆڵینەوە کە لە سەر ئاستی تاك لە کۆمەڵگای کوردیدا بۆ تراژیدیای ئەنفال بەرهەم هاتوون و لەوەش ورد ببینەوە ئاخۆ لە پانتاییی کۆمەڵایەتی و سیاسیدا ئەم چەمکە چۆن دەرکەوتوە و بە کار هاتوە، ئینجا ئەمانە بۆ هەر مەبەستێك بووبێتن، وەك کەرەستەیەکی بەنرخ بووبێت بۆ میدیاکان و بابەتی ڕۆژنامەوانییان لێی دروست کردبێت، یان بووبێتە پڕۆژە و کەرەستەی دروستکردنی کۆڕ و سیمینار و کۆنفرانس بۆ ناوەندە ئەکادیمی و مەعریفییەکان و سیاسەتمەداران وەك بابەتێکی سیاسی و بۆ مامەڵە و سەوداکردن یان بۆ پیشاندانی سیاسەتێکی پاك و مرۆڤدۆستانەی خۆیان بە کاریان هێنابێت و چالاکانی مەدەنیش کردبێتیانە دەمامکێك بۆ داپۆشینی چالاکییە بێ ئامانج و ناکامەکانی خۆیان و بە باسکردنی ئەنفال و خۆدان لە قەرەی باسوخواسەکانی ئەو پرسە، ڕووی چالاکیی و پیرۆزەداریی خۆیان بە کۆمەڵگا پیشان دابێت، کۆی ئەمانەش دەکرێت ڕوویەکی نیشاندانی وەفاداری بێت بۆ قوربانییانی ئەو تراژیدیایە و دەرخستنی هەستی مرۆڤدۆستانە بێت و، ئەوانەی ئەنفال بە کار دەهێنن بیانەوێت قەرزێکی وێژدانیی خۆیان بدەنەوە و دەروونی خۆیان ئاسوودە بکەن، یان سیاسەتی ڕاگەیاندن و حزبایەتی و بەرژەوەندیی تایبەت وایان لێ بکەن پەنا بۆ بەکارهێنانی پرسی ئەنفال لە گوتارەکانیاندا ببەن، هەندێ جاریش وەك پرۆژەیەکی سوودمەند چاوی لێ بکەن و کۆنفرانسە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکانی پێ گەرم بکەن.

بەکارهێنانی چەمکی ئەنفال زۆرتر بۆ یادکردنەوەی تراژیدیاکەیە و ئەوانەی یادی ئەنفال دەکەن دەیانەوێت ئەو تاوانە گەورەیەی مێژووی مرۆڤایەتی لە ویژدان و هەست و نەستی هەمواندا زیندوو بێت و بیری نەچێتەوە، بەمەش خزمەت بە دۆزەکە و ویژدانی خۆیان ئاسوودە بکەن، لەم ڕێگەیەشدا زۆر جار خەریکی بەڵگەنامە ڕێکردن یان دۆزینەوەی بەڵگەنامەی نوێن لە سەر تراژیدیای ئەنفال و لە ڕاگەیاندن و کۆنفرانس و سیمینار و توێژینەوەکاندا دەیخەنە ڕوو، یان سەرقاڵی کاری ئەرشیفسازین و بە بەرنامە و بێ بەرنامە و بە شێوەیەکی زانستی و نازانستی گێڕانەوەکانی شایەتحاڵەکانی ئەنفال تۆمار دەکەن و دەنووسنەوە و هەر شتێک کە دەستیان بکەوێت و پەیوەندیی بە ئەنفالەوە هەبێت ئەرشیفی دەکەن، ئەوەی کە دەبینرێت زۆربەی ئەم هەوڵانەش تاکەکەسین و بێ پشتیوانیی پێویست دەکرێن، بۆیە زۆربەی ئەو ئەرشیفسازییە، کارگەلێکی نازانستی و بێ بەرنامەن. ئەوانەی کار لە سەر ئەنفال دەکەن، زۆرتر بە شوێن ئەوەوەن بزانن یان بیسەلمێنن ژمارەی ئەنفالکراوان چەندە، کۆششێکی زۆریش دەکەن ئەو ژمارەیە زۆرترین ژمارە بێت و بە هەر چەشنێک بووە گەورەترین ژمارەی ئەنفالکراوان بسەلمێنن و دژی هەر ژمارەیەکی لەوەی خۆیان کەمتر بووەستنەوە، هەندێ جاریش تەنها دەیانەوێت شەرعیەت بە دەست بهێنن، یان شەرعیەتی هەر شتێک بێت، تاوانبارکردنی ئەوانی تر یان پاکسەلماندنی خۆیان، شەرعیەتی بە دادگاییکردنی تاوانباران، یان وەرگرتنی شەرعیەتێک بۆ چوونە ناو باس و پرس و سیاسەتی نێودەوڵەتییەوە، لە شەرعیەتەوە بۆ تاوانبار و دوژمن دەگەڕێن، لەم پێناوەدا سیمینار و کۆنفرانس و فێستیڤاڵ ساز دەکرێت، لەو لاشەوە لایەنی بەرپرس و دەسەڵاتدار پشتیوانیی هەندێ لەو جۆرە چالاکییانە دەکات، لە لایەکی ترەوە مۆنۆمێنت بۆ ئەو تراژیدیایە دروست دەکات، هەندێ جار هەوڵ دەدات ئەو ڕووداوە تەنها لە بەرنامەی میدیاکان و یادەکان و ناو بڵاوکراوەکاندا نەهێڵێتەوە و بیخاتە ناو چوارچێوەی پرۆگرامی خوێندن لە ناوەندەکانی خوێندندا.

لێرەدا بەکورتی لە سەر هەر یەک لەو خاڵانە ڕادەوەستین و سەرنج و پرسیاریان ڕووبەڕوو دەکەینەوە، کە کارکردنی لە سەر ئەنفالی تێدا قەتیس کراوە:

١- یادکردنەوە:

زۆربەی جار کە وشەی ئەنفال دەبیستین، دەبینین کە مەبەست لەمە یادکردنەوەی ئەو تراژیدیایە، ئەوانەی باسی ئەنفال دەکەن دەیانەوێت یادی ئەو مەرگەساتە لە کۆیادەوەریی هەمواندا زیندوو بێت، بە قەناعەتی خۆیان مەبەستیانە ئەو ڕووداوە بیر نەچێتەوە و پێویستە و ئەرکێکی ڕەوشتی و مرۆڤایەتی و نەتەوەییشە کە یادی ئەنفال بکرێتەوە و بە سانایی فەرامۆشی نەکەین و هەموان بزانن لەو مێژووەدا چی بووە و چی ڕووی داوە و چ تراژیدیایەک کەی و لە کوێ و چۆن ڕووی داوە، قوربانییەکان کێن و تاوانباران کێن و لە کوێن و وردەکاریی ئەو ڕووداوە چۆن بووە، بەڵام پرسیارێک لێرەدا پێویستە بهێنرێتە پێشەوە، ئایا یادکردنەوە خۆی چییە و چۆنە و چ ئامانجێک لە پشتییەوە خۆی حەشار داوە؟ یان پرسیارێک لەوە جیدیتر ئەوەیە، ئایا خودی یادکردنەوە هەر ئەوەیە کە ئێمە ئەنجامی دەدەین و هەر ئەوە جەوهەری یادکردنەوەیە؟

کاتێک دەتوانین یادی ڕووداوێک چ خۆش یان ناخۆش بکەینەوە، کە بووبێتە بەشێک لە ڕابردوو، واتە بووبێتە پارچەیەک لە مێژوو، بە هەموو قورسایی و ڕووداوەکانییەوە لە ئێستادا نەمابێت و درێژە نەبووبێتەوە بۆ زەمەنی یادکردنەوە و خۆی نوێ نەکاتەوە، یادکردنەوە ئەگەر بۆ تراژیدیا بوو، بۆ ئەوە نییە، زامەکان بوروژێنرێتەوە و سەری برینەکان هەڵ بدرێتەوە و ئازار و ژانەکان بهێنرێتەوە کوڵ، بەڵکو بۆ ئەوەیە بە هۆی سارێژکردنەوەی ئەو زامانەوە هەستی مرۆڤدۆستی و خۆشبەختی بۆ مرۆڤ گەرمتر بکرێت و بە پەرۆشەوە بیری لێ بکرێتەوە، یادکردنەوەی تراژیدیا بۆ ئەوەیە، زام ببێتە هەوێنی لەدایکبوونەوە و ژیانێکی نوێ، نەک شیوەن و گریان لە ژێر کاریگەریی ئەو تاوانەدا، یادکردنەوەی ئازار و ژان بۆ ئەوە نییە بە هەستێکی ساختە و تەنانەت هەستێکی ڕاستەقینەش وای نیشان بدەین دەروونمان ئەو ئازار و ژانانە دەچێژێت، بەڵکو ئازار و ژان دەبێت ببنە پاڵنەری ڕامان و خوێندنەوەی ڕووداوەکە و زەمینەسازان بۆ ڕوونەدانەوەی هەر ڕووداوێکی لەو جۆرە.

گەر کۆمەڵێکیش لە دەروونشیکاری وەرنەگرین (کە دیارە پێویستمان بەم کۆمەڵە و هەموو جۆرە کۆمەڵێکی ترە بۆ خوێندنەوە و تێگەیشتن لە ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی ئەو تراژیدیایە.) ئەوا هەر ئەوەمان لا ڕوونە کە ئەنفال، ترس و ئازار و کاریگەرییەکی زۆر خراپی بە تایبەت بۆ کەسوکاری ئەنفالکراوان و نەوەکانیان و ئەم ڕووداوە ترامایەکە و هەمیشە بە شوێنیانەوەیە، بۆیە یادکردنەوەی ئەنفال دەبێت بۆ ڕەوینەوەی ئەم ترامایە بێت نەک ئەوەی هەمیشە ئەو ترامایە بهێنرێتەوە پێشەوە، بە شێوەیەکی گشتی پێویستە یادکردنەوە ئاوڕێک بێت لە ڕابردوو بۆ ئەوەی بەرەو ئەم ئاراستە و ئایندانەمان بەرێت :

أ- یادکردنەوەی ئەنفال ئەگەر بۆ گەرمکردنی کایەی ڕاگەیاندن نەبێت و وەک بابەتێکی ڕۆژ بۆ نووسین و نووسەر و ڕۆژنامەنووسان بە کار نەیەت، ئەوا گومانی تێدا نییە ئەم یادکردنەوەیە بەر لە هەر شتێک دەکرێت سەرەتایەکی ئەخلاقی و مرۆڤدۆستی لە خۆ بگرێ و لە ڕێگەی ئەو یادکردنەوەیەشەوە کار بکرێت بۆ تێگەیشتن و قووڵبوونەوە و تێڕامان لە لایەنە جۆراوجۆرەکانی تراژیدیای ئەنفال ئەویش بە بەکارهێنانی کەرەستە و میتۆدی جیاوازجیاواز بۆ خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی ئەم ڕووداوە تاڵەی مێژووی کورد، ئەم کارە جگە لەوەی بەرەو تێگەیشتن و ڕەخنەی جدی لە ستراکتوری ئەخلاقی و سیاسی و کۆمەڵایەتی هەنگاو دەنێت، هاوکات ئەم پرۆسەیە ئومێدبەخشیش دەبێت لە ڕوونەدانەوە و

ڕێگەگرتن لە نوێبوونەوەی تراژیدیایەکی لەو چەشنە لە ژیانی کورددا و وا دەکات ئایندەی خۆشمان بە جۆرێکی تر و ڕوونتر ببینین، چونکە بێ هەوڵدان بۆ تێگەیشتن و ڕامان لە سەرچاوە هەمەلایەن و جۆربەجۆرەکانی ئەنفال و بەدواداچوون بۆ ئەو زەمینە و هۆکارانەی وەهایان کرد ڕووداوێکی دڕندانەی لەم جۆرە لە سەر واقیعی ژیانی کورددا ڕوو بدا و ببێتە مێژوویەکی تاڵ، هەروەها بە بێ بینین و شیکردنەوەی ئەو سەرزەمینەی بوونە هۆی ئەوەی لە تراژیدیای ئەنفال نەیەنە دەنگ ڕووداوێکی وا ترسناک و قوربانییەکانی ئەنفال و کەسوکاری ئەنفالکراوان بەرەو بێتوانین و دووراییەکی تر ئاراستەمان نەکەن و گومان و پرسیار نەخەینە سەر هەست و ویژدان و لێپرسراوێتیمان، بێ گومان ئەستەمە بتوانین خۆمان لە گێژاوی گەمەر وا بی بلکەینەوە، تراژیدیایەکی وەک ئەنفال تەنها لە مێژووماندا هەیە و کاری ئێمە هەر ئەوە دەبێت یادی بکەینەوە و، پێمان وا بێت ئەو تراژیدیایە لە ئاسۆکانی ئایندەدا هەرگیز نابینینەوە و مەزندەی ئەوە بکەین جارێکی تر ژیانی میللەتەکەمان بە ساتەوەختە تۆقێنەرەکانی ئەو تراژیدیایەدا هەرگیز تێ ناپەڕێنەوە.

ب- یادکردنەوەی ئەنفال ئەگەر ئەنفال بکاتە بابەتێک بۆ تێڕامانی قووڵ و جیدی و وەک کەرەستەیەکی فیکری و مەعریفی، بە دڵنیاییەوە دەکرێت کۆمەڵێک دەرئەنجامی گرینگمان بۆ بەدی بێتە بەر دەست. بە دەم یادکردنەوەی تراژیدیای ئەنفالەوە کاتێک بە چەمکی نوێی ڕاڤەکردن و دیدی نوێوە بکەوینە ڕێی پرۆسەی گەڕان و پشکنینی تەواوی پانتاییە تاریک و ڕوونەکانی سەرجەم ڕووبەر و دیوارە دیار و نادیارەکانی ئەو دونیایەی تراژیدیایەکی هێندە دڕندانەی کردە بەشێک لە مێژووی میللەتەکەمان، وەختێک بە مێتۆدگەلێکی جیاواز لە مێتۆدە سواو و تەقلیدییەکان هەوڵی پێناسەکردنەوە و توێژینەوە و ڕاڤەکردنەوەی ئەو واقیعەی ئەنفالی تێدا ڕووی داوە، دەدەین، هەر کات پرسیاری نەترسانە و گوومانی قووڵ و ڕەخنەی بوێرانەمان ئاراستەی سەرجەم خولقێنەرانی ئەو تراژیدیایە کرد، لەم ڕێگەیەشدا لەمپەرەکانی بەردەم بیرکردنەوە و بیرمان خستە ئەو لاوە و بە ئازادییەکی ڕەها و بێ هیچ بەربەستێکی بیروەخت و چاوەڕوانکراو دەست پێ بکەین و هیچ دەسەڵاتی ئایدیۆلۆژی و ئاراستەیەکی دیاریکراوی شیکردنەوە و قسەکردن نەگرینە بەر، ئەو کات دەتوانین کە یادی ئەنفالمان کردەوە، چەمکێکی سامناکی وەک چەمکی ئەنفال لە گوتارە سیاسییە سەرپێییەکان و ئەو بۆنە و دروشمانەی هەرگیز ناگەنە ڕێوەی قووڵاییەکانی ئەو تراژیدیایە بسەرینەوە و میدیا و بەرپرسانیان لەوە حاڵی بکەین، بۆ لەمەولا تەنها ئێوە مافی بەکارهێنانی ئەم چەمکەتان نییە. ئێوە پێویستە لەم شوێنەدا بوەستن و چیتر مافتان نییە ئەم وشەیە هەر وا بە سادە و سانایی و بۆ مەبەستی دیاریکراو و تایبەتی بە کار بهێنن. دەبێت ئەو نووسەر و شاعیرانەی بێ هیچ سەرمایەیەکی مەعریفی ئەم چەمکە هەڵدەگرن و دەیخەنە تێکستە مردووەکانیانەوە، لەوە ئاگادار بکرێنەوە، ئەنفال وەک چەمک و وەک تراژیدیا هێندە مردوو و بێ گیان نییە تا تەنها لە بۆنە و ساڵڕۆژی تراژیدیاکەدا و لە ناو تێکستێکی سیاسی یان ئەدەبیی لاوازدا گیانی بە بەردا بکرێتەوە و گوزارشتی لێ بکرێت.

ت- یادکردنەوەی ئەنفال سەرەڕای ڕەهەندە ئەخلاقی و مرۆڤدۆستانەکەی، گەر ئەو یادکردنەوەیە ئاوێتەی بێت بە خوێندنەوە و توێژینەوەیەکی گرینگ، کە تراژیدیای ئەنفال تەنها لە یەک لاوە نەبینرێت و ئەو خوێندنەوە و ڕاڤەکردنانە لە یەک ڕەهەندەوە و لە یەک گۆشەوە ئاراستە نەکرێن، یادکردنەوەی ئەنفال دەرکەوتەکانی بێڕامان بن لە تراژیدیای ئەنفال و ئەوەش بریتی بێت لەو خوێندنەوە و ڕاڤەکردنانەی تەنها بە کەرەستە و چەمکی ئایدیۆلۆژی و سیاسی نەخولقێنرێن و تەنها خوێندنەوە و ڕاڤەکردنێکی ئایدیۆلۆژی و سیاسی نەبن، بەڵکو هەموو ئەو مەیدانانەی کە دەکرێت ئاسانکەر و ڕێنیشاندەر بن بۆ فرەڕەهەندکردن و دەوڵەمەندکردنی گۆشەکانی بینین و تێڕامان و قووڵبوونەوە، سوودیان لێ وەربگیرێت و خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی تراژیدیای ئەنفال لەگەڵ دیوە سیاسییەکەیدا خوێندنەوە و ڕاڤەکردنێکی کولتووری و دەروونی و یاسایی و سۆسیۆلۆژی و... هتد بێت، تا لە ڕێگەی ئەم فرەڕەهەندییە لە قووڵترین و کاریگەرترین لێخوردبوونەوە و تەفسیری لای کەم لەمێک دڵنیامان بکات و بە هۆی ئەم تەفسیری و خوێندنەوە فرەڕەهەند و وردو قووڵانەشەوە بتوانین جیهانبینی و دیدگایەکی نوێ دروست بکەین و بناغەی سیاسی و ئەخلاقی و سۆسیۆلۆژی و کولتووری و دەروونیی خۆمان بدەینە بەر پرسیار و ڕەخنەی بوێرانە و بە دیدێکی تر سەیری ئایندە و ئاسۆکان بکەین و هەرگیز ئەو دۆخ و سەرزەمینە نەیەتەوە ئاراوە بۆ ڕوودانەوە و نوێبوونەوەی هەر تراژیدیایەکی چەشنی ئەنفال.

٢- بەڵگەنامە :

بەشێکی کارکردن لە ئەنفالدا بریتییە لە دۆزینەوە و کۆکردنەوە و پاراستن و خستنەڕووی بەڵگەنامەکانی پەیوەست بە ئەنجامدانی شاڵاوی ئەنفال، بەشێکی ئەم بەڵگەنامانە ئەوە نیشان دەدەن، ئەنفال بە فەرمانی کێ و بە چ فەرمانێک ڕووی داوە، کەی ڕووی داوە، ماوەی چەندی خایاندوە و بە چەند قۆناغ ئەنجام دراوە و هەر یەک لەو قۆناغانە چەندیان خایاندوە و هەر یەکەشیان چ ناوچەیەکی گرتوەتەوە، لەگەڵ کۆمەڵێک زانیاریی گرینگی تر کە لەو بەڵگەنامانە دەست دەکەون .

بەڵگەنامە تەنها چەند پارچە کاغەزێک یان کاسێتێکی دەنگی یان ڤیدیۆیی یان تۆمارێکی شایەتحاڵان نییە بە تەنها، بەڵکو دەروازەیەکی گرینگن بۆ ڕوانین لە ڕابردوو و ئەو ڕۆژگارەی ئەو ڕووداوەی تێدا بووە، بەڵگەنامەکان گرینگن بۆ بینینی لایەنی کەمی گۆشەیەکی ڕووداوەکان، بۆ ڕوونکردنەوە و سەلماندنیان، بۆ ئەوەی وردەکاری و چۆنیەتی و کات و شوێنی ڕووداوەکان لە لای خۆمان و ئەوانی تر بسەلمێنین و ڕاستییان وەک ڕووداوێکی حاشاهەڵنەگر لە لای خەڵکی تر جێگیر بکەین، ئەوەش بکرێتە خاڵی دەستپێکردنی چالاکیی سیاسی و کۆمەلایەتی و مرۆڤدۆستی... هتد. بەو بەڵگەنامانە دەتوانرێت پەنجەی تاوان بۆ تاوانبار ڕابکێشرێت و ڕاپێچی دادگا بکرێت، هەر بەو بەڵگەنامانەش وردەکاریی تاوانەکە

ڕوون دەکرێتەوە، مرۆڤ تا ڕادەیەك دەتوانێت نێ بگات چی ڕووی داوە و چۆن کاری لەگەڵدا بکات و چۆن ڕووبەڕووی ئاکامە مەترسیدارەکانی ببێتەوە، بۆ نموونە گۆڕە بە کۆمەڵەکەی حەزەر، کە تەرمی ژمارەیەك ئەنفالکراوی تێدا بوو، بەهۆی بەڵگەنامەیەکی سەردەمی سیستەمی بەعسی فەرمانڕەوا لە عێراق دۆزرایەوە، ئەویش لە کاتی دادگاییکردنی سەرکردە تاوانبارەکانی ئەو سیستەمە بە تاوانی ئەنجامدانی ئەنفال لە دادگای تاوانەکانی عێراق .
ئەمەی باسمان کرد ڕووی ئاشکرا و بێ پەردەی بەڵگەنامەن و هەر کەس بیەوێت باسی بەڵگەنامە بکات و باسی ئەوە بکات بەڵگەنامەکان چین و گرنگییان چییە، بە شێوەیەکی گشتی بەم شێوەیە دەدوێت، بەڵام پرسیاری سەرەکی ئەوەیە، ئایا هیچ دەلالەتێکی تر لە پشت ئەو بەڵگەنامانەوە هەیە، جگە لەمانە بەڵگەنامەکان دەتوانن هیچ کارێکی نەرێنی تر بکەن، کارێك یان کارگەلێك کە دەشێت و هەموومان بە ئاسانی نەیانبینین و یان بیریان لێ نەکەینەوە و سەرنجێکی وردتری بوێت؟ پرسیارێکی تری گرنگتر ئەوەیە، وردەکاریی تەکنیکەکانی پاراستن و کارکردن و بەکارهێنانی ئەو بەڵگەنامانە چین؟ ڕێگە زانستی و عەقڵانییەکەی چۆنە؟
دۆزینەوە و لێکۆڵینەوە و ئاشکراکردن و پاراستنی بەڵگەنامە زۆر جار لای ئێمەی کورد بە تایبەت لە کەیسی ئەنفالدا تەنها بریتییە لە کاردانەوەیەکی میدیایی، تەنها بووە بە بابەتی ڕاگەیاندنەکان و چەند ڕۆژێك یان لە تۆڕە و میدیاکاندا کردووێتە خۆراکی کەناڵ و ناوەندەکانی ڕاگەیاندن، بێ گومان کاردانەوەی میدیایی و بابەتی ڕۆژنامەوانی چەندێك گەرم و توند و پڕ هەڵچوونیش بێت، یان چەندێك بابەتێکی گرنگ و هەستیار بێت، ئەگەر هەڵوێستی کۆمەڵایەتی و جووڵانەوەی جەماوەری و ڕۆشنبیری و سیاسیی لێ نەکەوێتەوە، ئەوە تەنیا بابەتی ڕاگەیاندن لە سنووری دیاریکراوی میدیاکاندا دەبێتە کاڵای میدیایی، کاڵاش یەکێك لە سیفەتەکانی بەسەرچوون و پاشان فڕێدانە، بابەتی ڕۆژنامەوانی کە تەنها بۆ ڕاگەیاندن و کەناڵەکان بێت، دەبێتە بابەتێك بۆ بیرچوونەوە و بازدان بەسەریدا و دواتر فەرامۆشکردنی، بۆیە بابەتی دۆزینەوە و لێکۆڵینەوە و ئاشکراکردن و پاراستنی بەڵگەنامەکان هەڵەیەکی گەورەیە تەنها بۆ کاردانەوەی میدیایی بێت، ئاکامە خراپەکانی لە باشەکانی زۆرتر دەبێت ئەگەر تەنها وەك بابەتێکی ڕۆژنامەوانی سەیری بکرێت، لەوەش گرنگتر نابێت ئەو بەڵگەنامانە تەنها ئاراستەی لایەنە گەورە و جیهانی و نێودەوڵەتییەکانی وەك نەتەوە یەکگرتووەکان یان دادگای نێودەوڵەتی و پەرلەمانی وڵاتان بکرێت، چونکە ئەوان تەنها کارێك دەکەن لە چوارچێوەی بڕوا و پرەنسیپی خۆیان، بەڵام ئەوەی گرنگە ئەو بەڵگەنامانە چەندە ئاراستەی دوورەوە دەکرێن، ئەوەندەش ئاراستەی دووری ناوخۆ بکرێن، چەندە بە نیازی دروستکردنی هەڵوێست بین لە سەر ئاستی دەرەوە بەهۆی ئەو بەڵگەنامانەوە ئەوەندەش گرنگ بێت لامان کە هەڵوێست لە سەر ئاستی ناوخۆش دروست بکەن، بەڵگەنامەکان پێویستە ئەو دیوەیان بگەشێنرێتەوە کە خەڵك دەجووڵێنن و هۆشیاریی جەماوەری دروست دەکەن، بۆ ئەوەی هەر تاکێك لای خۆیەوە ئەو هەڵوێستەی لا دروست ببێت کە چۆن ڕووبەڕووی ئەو تراژیدیایە ببێتەوە و چۆن دژی ئەنجامدەرانی ئەو زەمینەیە کار بکات کە تراژیدیای لەو چەشنەی لە سەر ڕوو دەدات و چۆنیش کار بۆ کەمکردنەوەی کاریگەرییە نەرێنییەکانی بکات و خزمەت بە کەیسەکە بکات. بەڵگەنامەکان دەتوانن چەندین کەیسی کاریگەر بخوڵقێنن، ئەو کەیسانە دەکرێت بکرێنە ئاوێنەی لەخۆڕوانین و چالاکیی کۆمەڵایەتی و سیاسی و دژوەستانەوە و ڕووبەڕووبوونەوەی هەموو نادادپەروەرییەکی ئێستاش، چونکە ئەگەر تا ساتی ئاشکرابوونی بەڵگەنامەکان هۆکارێك هەبێت بۆ بێ ئاگایی و ئەوەی کە مرۆڤ بڕوا بە ڕاستیی تاوانێك نەکات و خۆی لە هەموو هەڵوێستێکی ڕادیکاڵ و چالاکییەکی سیاسی و ڕۆشنبیری بدزێتەوە، ئەوا لە دوای ساتی بڵاوبوونەوەی بەڵگەنامەکانەوە دەکرێت مرۆڤ ئەم بیانووەی نەمێنێت، واتە بەڵگەنامەکان دەتوانن ببنە هەوێنی هەڵوێستی شۆڕشگێڕانە و بەگژداچوونەوەی نادادی و ستەمکاری .
کاری زانستی و عەقڵانیش لە ڕووی تەکنیکییەوە لەگەڵ بەڵگەنامەکاندا، بە هاوکاریی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و ئامانجە سوودبەخشەکانی پێشکەوتنی زانست بەدی دێت، ئەویش بەوەی ئەمڕۆ تۆڕی ئینتەرنێت و دەزگا گەورەکانی میدیا و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان کۆمەڵێك ئاسانکاری و خزمەت بە ئامانجەکانی بەڵگەنامەکان دەکەن، ئەویش بەهۆی ئەوەی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا لەم بوارانەوە، هاوکار دەبێت لە خێرایی گەیاندنی پەیامی ئەو بەڵگەنامانە و دەتوانرێت وردبینیی زانستییان بۆ بکرێت و بەڕێگەی زانستی هەڵبگیرێن و بپارێزرێن و بە ئاسانترین شێوە و کەمترین کات بە دوایاندا بگەڕێین، بەردەوامیش لە نوێکردنەوەیاندا بین، بێ گومان هەموو ئەمانەش ئاسانکاریی باشن بۆ پێکانی ئامانجی ئاشکراکردنی بەڵگەنامەکان و ناساندنی تاوانی ئەنفال بە جیهان و دروستکردنی هەڵوێستی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری... هتد .
پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا، بە دیاریکراوی بوونی تۆڕی ئینتەرنێت هۆکارێکی باشە بۆ دروستکردنی بنکەیەکی زانیاری (داتابەیس) بۆ ئەو بەڵگەنامانە (نووسراوی ڕەسمی، تۆماری دەنگی، تۆماری ڤیدیۆیی، وتەی شایەتحاڵان، ڕزگاربوان... هتد) ی لەبارەی ئەنفالەوە دەدۆزرێنەوە و لێکۆڵینەوەیان لێ دەکرێت و دەخرێنەڕوو، سوودی ئەم بنکەیەی زانیاریی بۆ بەڵگەنامەکانی پەیوەست بە ئەنفال لەم خاڵانەدا دەردەکەون:
أ- دەتوانرێت جگە لە بەڵگەنامەکان، زانیاریی تر کۆ بکرێتەوە و بە شێوەی بەڵگەنامە ئامادەیان بکرێتەوە و بپارێزرێن، لە دەرەنجامی گەڕان و لێکۆڵینەوەی نوێیش، ئەو زانیاریانە سەرلەنوێ پێداچوونەوەی پێدا بکرێتەوە.
ب- بەڵگەنامەکان لە ناو ئەو بنکەی زانیارییەدا بۆ پلانی جۆراوجۆر لە خزمەت کەیسی ئەنفالدا سوودی لێ وەردەگیرێت.

ت- بەڵگەنامەکان لەم بنکەی زانیارییەوە و لەڕێگەی تۆڕی ئینتەرنێتەوە زانیارییەکان لە تاوانی ئەنفال بە هەموو دونیا دەدات، ئەوەش دەکرێت یەکدەنگی و پشتیوانی و هاوسۆزی بۆ ئەو کەیسە دروست بکات.

پ- ئەم بەڵگەنامانە لەڕێگەی ئەم بنکەی زانیارییەوە، دەتوانن ڕایەڵێکی بەهێز دروست بکەن، بۆ توێژەران لە هەموو جیهانەوە، کە لە ڕووەکانی سیاسی، ئابووری، سایکۆلۆژی و کردەکانی تاوانکاری لە تراژیدیای ئەنفال بکۆڵنەوە.

ج- ئەو زانیاریانەی لە سەر ئەو شوێنانەی تاوانی ئەنفال تیایاندا ڕوویداوە وەك بەڵگەنامە لەم بنکەیەدا کاتێك لێ دەکرێتەوە، بۆ تێگەیشتن لە وردەکاریی ڕووداوەکە سوودمەند و خێرا و ئاسانتر دەبن .

ح- لەم بنکەی زانیارییەدا جگە لە بەڵگەنامەی نووسراو و زانیاریی تۆمارکراو، وێنە و فیلم و هەواڵ و ڕاپۆرتە هەواڵ لە بارەی تاوانی ئەنفالەوە بڵاو دەکرێتەوە، کە هەموو کەس لە هەموو جیهانەوە دەتوانن بە ناو ئەو وێنە و فیلم و هەواڵ و ڕاپۆرتە هەواڵانەدا بگەڕێن، ئەمەش بێ جگە لەوەی ڕێگەیەکی ئاسانتر دەبێت بۆ ناساندنی تاوانەکە، بابەتێکیش دەبێت بۆ توێژینەوە و دروستبوونی پەیوەندی و پرسیار و گفتوگۆ لە بارەی ئەو تاوانەوە .

خ- ئەم بنکەی زانیارییە بە وردی نەخشەی ئەو ناوچانەی تاوانەکانیان تیا ڕووی داوە دەکێشرێت، ئەمەش ئاسانکاری و بەڵگەیە بۆ شیکردنەوەی سەلماندنی تاوانەکە بە هەموو دونیا، ئەگەریش بە شێوەی ئۆنلاین بێت زانیارییەکان باشتر دەگەیەنرێت و دەوڵەمەندتریش دەکرێن .

د- بەهۆی ئەم بنکەی زانیارییەوە دەکرێت ڕاپرسی و داواکاریی بەرەو ڕووی بەکارهێنەران بکرێتەوە، بۆ دەوڵەمەندکردنی هەندێ لە زانیارییەکان و ڕاستکردنەوەی ئەوانەی پێویستیان بە ڕاستکردنەوە هەیە و پێداچوونەوە و ئامادەکردنەوە و پۆلێنکردنیان بە پێی ستانداردی جیهانی و بەرنامەڕێژی نوێیان.

٣- ئەرشیفکردن:

ئەرشیفکردن لە دوای پرۆسەی لێکۆڵینەوەی زانیاری و بەڵگەنامەکانەوە دەست پێ دەکات، پێشتر باسی ئەرشیفکردنمان کرد، بەڵام ئێستا باسی ئەو شێوازی ئەرشیفکردنە دەکەین کە ئێستا لە پرۆسەی کارکردن بۆ کەیسی ئەنفال و لێکۆڵینەوە لەو تاوانە هەستی پێ دەکەین و ئەو مەبەستەی لە پشت بەشێکی زۆری لەم کاری ئەرشیفسازییەوە هەیە، لەگەڵ ئەو ئامانجانەی دەپێکێت.

پرۆسەی ئەرشیفکردن و پارێزگاریکردن لە هەر بەڵگەنامە و دیکۆمێنتێکی تایبەت بە تاوانی ئەنفال و لێکۆڵینەوە و هەڵگرتنی هەر زانیارییەك کە لایەنێك لە لایەنەکانی ئەو تراژیدیایە ڕوون بکاتەوە و خزمەت بە کەیسەکە بکات، کارێکی زۆر گرنگە و بێ ئەم پرۆسەیە هەموو کارێك کە ناوی خزمەت بە کەیسی ئەنفال و ناساندنی تاوانەکە و ئاوڕدانەوە لە قوربانیانی لێ بنرێت کارگەلێکی بێ ئاکام و سەرنەکەوتوو دەبن و، زۆربەی سەرچاوەکانی تایبەت بە قسەکردن و لێکۆڵینەوە لە تاوانی ئەنفال جەخت لە بەها و گرنگیی کاری ئەرشیفسازی دەکەن بۆ بەڵگەنامە و زانیارییەکانی تایبەت بە تاوانی ئەنفال و ناساندن و زانیاری لە سەر ئەو کەیسە، نووسەران و توێژەران و چالاکان کە کار بۆ پرسی ئەنفال دەکەن، بەردەوام پێ لە سەر ئەوە دادەگرن (هەوڵ بدرێ بە وێنە و نەخشە و بەڵگەی نووسراوەوە لە بابەتی ئەنفال بکۆڵنەوە)[3] یان دەڵێن (پێویستە ناوەندێکی سەربەخۆ لە کەسانی شارەزا دابمەزرێت لە کورد و یاساناسانی ئەورووپی و ئەمەریکی، تاکو خەریکی لێکۆڵینەوە و دیکۆمێنت و بەڵگەنامەکان بێت لەگەڵ تۆمارکردنی شایەتیی ئەو کەسانەی بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون، تاکو لایحەیەکی تۆمەت خستنەپاڵی سەرانی ڕژێمی عێراق ئامادە بکات.)[4]

ئەوەی کە شوێنی ڕەخنەگرتنە لەم پرۆسەی ئەرشیفسازییەدا ئەوەیە، کە ئەم کارە تەنها بخرێتە خزمەت یەك ئامانجەوە و تاکە هەندانە بە کار بهێنرێت، ئەوەی لە زۆربەی ئەم کاری ئەرشیفسازییەدا تێبینی دەکرێت ئەوەیە، کە تەنها لە پێناوی ئەوەدا هەوڵەکان دەخرێنە گەڕ کە ڕژێمی بەعس ئەو تاوانەی ئەنجام داوە و چەندین گوند و شار و شارۆچکەی خاپوور کردوە و پتر لە سەدوهەشتاوهەزار مرۆڤی کوردی ئەنفال کردوە، پیشکردنی تاکە هەندانە بەم شێوەیە لە سەر تاوانی ئەنفال بە شێوەیەکی ئاگاییانە بێت یان نائاگاییانە ئاراستەی غەدرکردن لە تاوانی ئەنفال و فەرامۆشکردنی قوربانیان و پەراوێزخستنی ڕزگاربوان و نەوەکانیان وەردەگرێت.

پرۆسەی ئەرشیفکردن و پارێزگاریکردن لە بەڵگەنامە و دیکۆمێنتەکانی تایبەت بە تاوانی ئەنفال و لێکۆڵینەوە و هەڵگرتنی هەر زانیارییەك لە سەر لایەنێك لە لایەنەکانی ئەو تراژیدیایە گرنگیی خۆی هەیە، بەڵام وەك دەبینین کاری ئێمە لە سەر تاوانی ئەنفال تەنها ئەرشیف و لێکۆڵینەوە نییە، بەڵکو قووڵبوونەوەو توێژینەوەی ورد و بەدواداچوون، کاری ئێمە تەنها پاراستن و سەرپەکخستنی زانیاری نییە، بەڵکو دەرخستنی لایەنە نادیار و شاراوەکانی، ئەوا دەبێت چاوەڕێی ئەوەش بکەین کە ئەم پرۆسانە بە شێوەیەك لە شێوەکان دەچێتە خزمەت بچووککردنەوەی تاوانی ئەنفال و ونکردنی چەندین تاوانبار لە پاڵ دەرخستنی تاوانباری سەرەکی و گەورە.

---

[3]- یوسف دزەیی، ئەنفال : کارەسات و ئەنجام و ڕەهەندەکانی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، 2001، ل246.

[4]- پ.د.نوری تاڵەبانی، بۆ بە نێونەتەوەییکردنی کارەساتی ئەنفال، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (55)، 2002 ، ل112.

٤- ژمارە:

بەشێکی بەرچاو لەو گفتوگۆ و توێژینەوانەی لە بارەی ئەنفالەوە دەکرێن، ئاوڕدانەوەن لە ئاماری قوربانیان و ژمارەی ئەنفالکراوان و ژمارەی ئەوانەی ڕزگاریان بووە، هەروەها ژمارەی دێهات و شار و شارۆچکە خاپوورکراوەکان بۆ زۆر لەو کارانە گرینگن، زۆر جار بابەتی ئەکادیمیبوون و زانستی و سەلماندن دەبنە هۆی ئەوەی توێژەر یان بە گشتی هەر کەسێک کە لە بارەی شتێکەوە دەدوێت، پەنا بۆ ئامار و ژمارە ببات، لە ڕووی چەندایەتییەوە ئەوەی لێی دەکۆڵێتەوە ساغی بکاتەوە، ئاشکرایە سەلماندنی ژمارە و ڕاگەیاندنی ئامارەکان بە وردی و ڕێکوپێکی شتێکی خراپ نییە و، لایەنێکی تێگەیشتن و ناساندنی بابەتی توێژینەوەکە دەدات، بەڵام جەختکردنەوەی زۆر و بەهەدەردانی بەشێکی زۆر لە توانای فیکری و لۆجستی لە سەلماندنی ژمارەکان و لەوێشەوە شەڕکردن و داکۆکیکردنی زۆر لە سەر ئەوەی بەرزترین ژمارە لە ژمارەکان بسەلمێنرێت، ئەمەیان لە چوارچێوەی ئەکادیمیبوون و خزمەتکردن بە دۆسیەکە دەردەچێت و شتێکی تر دەگەیەنێت، کە نەستی ئەوانەی بەم داکۆکیکردنە زۆرەوە خەریکن ئاشکرای دەکات.

هەموومان دەزانین کە هۆکاری ئەوەی ئەوانەی دەیانەوێت زۆرترین ژمارەی ئەنفالکراوان لە توێژینەوەکانیاندا بسەلمێنن ئەوەیە، کە پێیان وایە تراژیدیایەکە زۆر گەورە و دڕندانە بووە و لەوەش زیاتر دەڕۆن و دەڵێن، بە هۆی گەورەیی قەبارەی تاوانەکەوە لە ڕووی چەندێتییەوە دەتوانرێت زووتر بە دونیا بناسرێت و وەک تاوانی ئەنجامدانی جینۆساید دانی پێدا بنرێت و سەیری بکرێت، هەرچەندە لەو پێناسەی بۆ جینۆساید کراوە و لە جیهاندا ناسراوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە لەبەر ئەوەی ئامانجی تاوانی جینۆساید لەناوبردنە، ئیدی ژمارەی قوربانیان و قەبارەی تاوانەکە لە ڕووی چەندایەتییەوە زۆر بە هەند وەرناگیرێت، چونکە تەنها بوونی نیەتی لەناوبردنی گشت یان بەشێکی گرووپێکی مرۆیی بەوە دێتە ئەژمار کە تاوانی جینۆسایدی ئەنجام دراوە، بۆیە مەرج نییە هەر دەبێت تاوانەکە قوربانییەکی زۆری لێ بکەوێتەوە و ژمارەکەی گەورە بێت، لەبەر ئەوە ژمارەی قوربانییەکان چ زۆر بن و چ کەم، واتە هەر چەند بێت بەڵام نیەتی جینۆسایدی تێدا بێت، سەبارەت بە مەحکومکردنی تاوانەکە و سزادانی تاوانباران لە دادگای نێودەوڵەتی زۆر گرنگ نییە.

وەک ئاماژەمان بۆ ئەوە کرد شتێکی زۆر گرینگە تاوانی ئەنفال چۆن ڕووی داوە و وردەکارییەکەی چۆن بووە و بەو شێوەیە تۆمار بکرێت و باس بکرێت و کاری لە سەر بکرێت و بە دونیا بناسرێت، هەر لەوێشەوە خزمەت بە کەیسەکە بکرێت، لەم پێناوەدا بێ گومان ئامار و ژمارەکان ئەگەر ڕاست و ورد و سەلمێنراو بن، هاوکار و پاڵپشتێکی زۆر دەبن بۆ ئەم ئامانجە، بەڵام پرسیار لێرەدا ئەوەیە، چییە وا لەوانە یان لە زۆربەیان دەکات کە ئامار و ژمارەکان دەهێننە پێشەوە، حەز بکەن یان بیانەوێت زۆرترین ژمارەی قوربانیان بسەلمێنن، بۆچی ژمارەکان هەتا گەورەتر بن پێیان وایە باشترە و کارێکی سوودبەخشیان کردوە، بێ گومان وەک گوتمان لای ئەوان هۆکار ئەوەیە کە قورسایی تاوانەکە پیشان بدەن، وایش دەزانن هەتا گەورەتر بێت زیاتر سەرنجڕاکێش دەبێت و دانی پێدا دەنرێت و هەستوسۆزی خەڵک و دونیا ڕادەکێشرێت، بێ گومان ئەگەر ژمارەکانیش لە ئاستی خۆیان بچووکتر بکرێنەوە و ژمارەیەکی کەمتر لە ژمارە ڕاستییەکە ڕابگەیەنرێت و دانی پێدا بنرێت، ئەوەش هەر ستەمە لە قوربانیان و سووککردنی تاوانی تاوانبارانیشە.

ژمارە و ئامار لە لێکۆڵینەوە و گفتوگۆ لە سەر تراژیدیاتا ئەو شوێنە گرینگە تاوان لە چۆنێتییەوە نەهێنێتەوە سەر ئاستی چەندایەتی، ئەوانەی تەنها بۆیان گرینگە تاوان لە ڕووی چەندایەتییەوە چ قەبارەیەکی هەبوە و ئاماری قوربانیان و ژمارەی ئەنفالکراوانی بە لاوە لە هەموو شت گرینگترە، لە ڕاستیدا ئەوانەی تراژیدیایان تەنها لە ڕووی چەندایەتییەوە بە لاوە گرینگە و تەنها ئەوە دەبینن ژمارەی قوربانیان چەندە و چەند شار و گوند ویران بووە و چەند خانوو خاپوور کراوە و چەندیان منداڵ و چەندیان ژن...هتد، بوون، ڕاستەوخۆ بێت یان ناڕاستەوخۆ، نائاگاییان کەوتووەتە ژێر کاریگەریی نائاگاییی دەسەڵاتی ستەمگەرەکان کە تەنها ژمارەکانی بۆ گرینگە، تەنها ڕووداوەکان لە ڕووی چەندێتییەوە دەخوێنێتەوە، چۆنێتییانی بۆ گرینگ نییە، کە شەڕ دەکات تەنها بە ژمارە بۆی گرنگە چەند کەس کوژراوە و چەند بریندارە و چەند بە دیل گیراوە، چەند شوێنی لە دەست داوە یان داگیری کردوە، تەنانەت لە پێوەندییە دیپلۆماسییەکانیشیدا بە ژمارە بۆی گرینگە چەند دۆست و چەند نەیاری هەیە، چەند هاوپەیمان و چەند ناکۆکی هەیە و لە پڕۆژەی خزمەتگوزارییشدا هێندەی جەخت لە سەر ژمارەی پڕۆژەکان دەکاتەوە، هێندەی بە لاوە گرنگ نییە لە ڕووی کوالیتییەوە چ پڕۆژەیەکی کردوە، بە لای ئەوەوە سەد پڕۆژەی شکستخواردوو یان لاوەکی و بێ کاریگەر لە دە پڕۆژەی جدی و پێویست و سەرکەوتوو لە ڕووی چۆنێتییەوە گرینگترە .

بەهێزبوونی ژمارە و ئاماری قوربانیان لە نەستدا لە پەیوەستبوون بە قورسایی و کاریگەریی تاوانەوە، ڕاستەوخۆ بە بێ ئەوەی درکیشی پێ بکەین چاوەڕێی ئەوەی لێ دەکرێت، بەڵێ ئێمە پێمان خۆشە ژمارەیان زۆرتر بێت، ژمارەکان گرینگن، چونکە بەرزبوونەوەی ژمارەکان دەبێتە هۆی سەرنجڕاکێشانی دونیا بە لای ئەو کارەساتەوە و شوێندانانی لە بیروانین و بڕیارەکانی لایەنە پێوەندیدارەکانی تایبەت بەو کەیسە، ئەمەش لەگەڵ ئەوەی لۆژیکی نییە، بەڵام ئەگەر لۆژیکیشی تێدا بێت لەوێوە سەرچاوەی گرتوە بایەخێکی ئەوتۆ بە چۆنێتیی تاوانەکە نەدراوە و تەنها جەخت لە چەندێتی کراوەتەوە، هێندەی لە ژمارەی مردنەکان ڕادەمێنین هێندە لە مانای مردن ڕانامێنین چۆنێتی کوشتنەکان و ئەنجامدانی تاوانەکە بە لامانەوە سەرنجڕاکێش نییە، بۆیە لێرەوە بەهای مرۆڤایەتی لە مەعنەوییەوە دێتە سەر ژمارە و قەبارە لە ڕووی چەندایەتییەوە .

توێژەرێکی ئەنفال نووسیویەتی (ئەنفالکردنەوەی "ئەنفال" بە داشکاندنی ژمارەی قوربانییان.)[5] واتە پێی وایە ئەوانەی ژمارەی قوربانییان کەم دەکەنەوە و ژمارەیەکی کەمتر لەوەی ڕێکخراوی هیومان ڕایتس ووچی نێودەوڵەتی ڕای گەیاندووە، نەک هەر ستەمێکی گەورە دەکەن، بەڵکو ئەوە ئەنفالکردنەوەی ئەنفالە. ئەمە ئەگەر بە ئەنقەست، یان لە نەزانینەوە ژمارەی قوربانییان کەم بکرێتەوە شایەنی بەرپێچدانەوە و ڕاستکردنەوەیە، بێ گومان لە هەر کارێکی توێژینەوەدا چ لە سەر تراژیدیا بێت یان لە سەر هەر بابەتێکی تر ڕاگەیاندن و پێشاندانی ژمارە و ئاماری هەڵە زیان لە توێژینەوەکە دەدات، بەڵام جەختکردنەوە و بردنەوەی زۆرترین گرنگی و قورسایی بە لای ژمارە و ئامارەکان و تەنها بایەخ بە چەندایەتی بدرێت لە بری چۆنایەتی، ئەو کات مانای مردن و ڕەهەندیی مەعنەویی تاوان و چۆنیەتی ئەنجامدانی کوشتنەکان دەبن بە ژێرەوە و فەرامۆش دەکرێن.

٥- شەرعیەت و دادگاییکردن:

هۆکارێکی بەهێز و دیار لە پشت کارکردن لە سەر ئەنفال و بەکارهێنانی ئەم چەمکە و ئەم پرسە لە زۆر نووسین و کاری میدیایی و چالاکیی مەدەنی و سیاسی و کۆمەڵایەتیدا، هەوڵدان و پڕۆسەی بووە بۆ بەدەستهێنانی شەرعیەت و شەرعیەت بۆ دامەزراندنی دادگا بۆ تاوانباران، ئەم مەبەستەش بە قورسی لە دوای زۆربەی کارکردنەکانەوە بۆ پرسی ئەنفال ئامادەیە و ئامادە بووە.

شتێکی بەڵگەنەویستە کە پرسی ئەنفال و داکۆکیکردن لە سەری لە زۆر ڕەهەندەوە ڕەوا و پێویست و تەنانەت ئەرکێشە، ئەرکی مرۆڤایەتییە بە تەنگ کەمکردنەوەی کاریگەرییە خراپەکانییەوە بێت، بەدەنگهاتن لە سەر مافەکانی ڕزگاربوانی ئەنفال سیمایەکی مرۆڤدۆستی وەردەگرێت، کەس گومانی لەوە نییە کە کەسوکاری ئەنفالکراوان حەقیان بە سەر تاوانباران و کۆمەڵگای نێودەوڵەتی و حکوومەت و هەر لایەنێکی بەرپرس لە ژیانی خەڵکی ئەو ناوچانەی بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتن، هەیە، تاقانەکانی ئەنفال هەر چۆنێک باسی ڕووداوەکە بکەن و هەر داواکارییەکیان هەبێت دەتوانن سۆزی ئەوانەی گوێیان لێ دەگرن بە لای خۆیاندا ڕابکێشن، ئەنفال بەو پێیەی ڕووداوەکانی تراژیدین و سیمای تراژیدیان هەیە، بۆیە لە ڕووی هەستوسۆزی مرۆڤانە و ویژدانییەوە دەتوانێت ئەوانە بخەنە ژێر کاریگەرییەوە کە چیرۆکەکانی دەبیستن، ئەم سیمای ڕەوایەتیی پرسی ئەنفال و پاکێتیی قوربانییان و کەسوکار و نەوەکانیان و لەسەرحەقبوونی ڕزگاربوانی ئەنفال و تاقانەکان و ئەوانەی لە ژێر کاریگەریی خراپی ئەو تراژیدیایەدا دەژین، ڕاستەوخۆ و بە ئاسانی دەگوازرێتەوە بۆ ئەوانەی ئەو کەیسە هەڵدەگرن و کاری لە سەر دەکەن، ئەوانەی باسی ئەنفال دەکەن و داکۆکیی لەو پرسە دەکەن و داوای مافی قوربانییان دەکەن، خۆبەخۆ بەشێکی لە سیمای ڕەوایەتیی پرسەکە بۆ خۆیان دەگوازنەوە، ئەوانەی لە سەر ئەنفال دەنووسن و چالاکیی مەدەنی و میدیایی ئەنجام دەدەن و تێکەڵ بە کاری سیاسی و مەعریفی و ڕێکخراوەیی خۆیانی دەکەن، لەگەڵ ئەوەی نییەتیان باش بێت یان خراپ، خەمخۆری پرسەکە بن یان بەرژەوەندیی تایبەت، بەشوێن شەرعیەتێکیشەوە دەبن و یان شەرعیەتێک بە پێیانەوە دەلکێت ئەویش شەرعیەتێکی پەسەندکراو و نکوڵی لێ نەکراوەکانی پرسەکەیە، ئەوانە لەم ڕێگەیەوە و بەم هۆیەوە خۆشیان دەکەنە خاوەنی هەموو سیماکانی ڕەوایەتی و پاکێتی و لەسەرحەقبوونی خۆیان، هەموو خەسڵەتێکی باش بە خۆیانەوە دەلکێنن، ئەمەش ڕاستەوخۆ کاریگەریی خراپ لە سەر پرسەکە بە جێ دەهێڵێت، چونکە ئەوەی قسە دەکات کەسوکاری ئەنفالکراوان خۆیان نین، بەڵکو خەڵک و گرووپ و لایەن و کەسانێکن بە ناوی ئەوانە دەدوێن و خۆیان دەکەن بە نوێنەری ئەوان، شایەتحاڵ و ڕزگاربوان و تاقانەکانی ئەنفال نادوێن، ئەگەر بشدوێن لە ڕێگەی ئەو کەناڵ و لایەن وگرووپ و کەسانەوە دەنگیان دەبیسترێت کە پرسەکە بۆ بەرژەوەندیی خۆیان بە کار دەهێنن یان بە هەڵە بە کاری دەهێنن، بۆیە هەرگیز دەنگی ڕاستەقینەی خۆیان کە هەموو پەیامێکی تراژیدیای هەڵگرتبێت ناگات، دەنگێک بە هەموو ماناکانی گێڕانەوەی ئەنفالەوە.

ئەوەی ئاماژەمان بۆ کرد، دروستبوونی شەرعیەتێکە کە بەکارهێنەرانی پرسی ئەنفال خۆیان بانگەشەی بۆ ناکەن و یان لە ڕاستیدا هەندێکیان هەر بۆ ئەو مەبەستەش کار ناکەن، بەڵام هەندێک لە بەکارهێنەرانی پرسی ئەنفال بە ئاشکرا و یان وەک ستراتیژ کار بۆ بەدەستهێنانی شەرعیەتێکی تر دەکەن، خەڵکی تریش هان دەدەن کە هەوڵ بدەن بازنەی بەدەستهێنانی ئەم شەرعیەتە فراوان بکەن، ئەویش ئەوەیە کە پرسی ئەنفال وەک تاوانێکی گەورەی جینۆسایدی بۆ جیهانی بسەلمێنن و لە دادگاکانی دادی نێودەوڵەتی داوای مافی قوربانییان و بەسزاگەیاندنی تاوانباران بکەن. سەرچاوەیەک باس لەوە دەکات (هەر وڵاتێک چ بەشدار بێت لە ڕێککەوتننامەی جیهانیدا بۆ قەدەغەکردنی جینۆساید یان بەشدار نەبێت، لە سەریەتی ئەو ئەرکە جێبەجێ بکات کە لە بەربەندکردن و سزادانی تاوانی جینۆسایددا دیاری کراوە.)[6] هەروەها لە چەندان بەیاننامە و ڕاگەیەنراوی لایەنی حکوومی و حزبی و ڕێکخراوەییدا کە بە زۆری لە ڕۆژی یادی ئەنفالدا دەیانبینین و دەیانبیستین، ئەم پەیامە و داواکارییەیان بەرز دەکرێتەوە، لە بڕگەیەکی بەیاننامەیەکیشدا هاتوە (پێکهێنانی دادگایەکی

---

[5]- کازیوە ساڵح، ئەنفالکردنەوەی "ئەنفال" بە داشکاندنی ژمارەی قوربانییانی. بڕوانە ئەم لینکە:
http://www.emrro.com/enfalkirdinewey.htm

[6]- د.مارف عومەر گوڵ، جینۆسایدی گەلی کورد لە بەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا، چاپی یەکەم ، لە چاپکراوەکانی یانەی کوردی میدیا ،ئەمستەردام- هۆلەندا، 1997، ل172.

نێودەوڵەتی تاوانبارانی جەنگ تاکو سەرانی عێراق لە بەرامبەر ئەو تاوانانەی دژ بە گەلانی عێراق بە گشتی و کوردستان بەتایبەتی ئەنجامیان داوە دادگایی بکرێن.)[7]

کارکردن لە سەر پرسی ئەنفال کە ستراتیژی گەورەی تەنها بەدەستهێنانی ئەم جۆرە شەرعیەتە بۆ بەدادگاگەیاندنی تاوانبارانی شاڵاوی ئەنفال بێت لە کۆمەڵێک ڕووەوە جێگەی سەرنج و ڕەخنەیە، کە لێرەدا بە چەند خاڵێک ڕوونی دەکەینەوە:

أ- جەختکردنەوەی زۆر لە سەر بەدەستهێنانی ئەم جۆرە شەرعیەتە بۆ بە دادگاگەیاندنی تاوانبارانی شاڵاوی ئەنفال کە زیاتر مەبەستیان فەرمانڕەوایانی سەردەمی سیستەمی بەعس و دارودەستەکەیەتی، ئەو ئاراستەیە وەردەگرێت، کە تەنها بکەرانی ڕاستەوخۆی ئەم تراژیدیایە کە سیستەمی بەعسی دەسەڵاتداری ئەو کاتەی عێراق بوو، تاوانبارن و هەر ئەوانیش پێویستە سزا بدرێن، ئەم دیدەش ئەو زەمینەیە ناهێڵێت کە ئەنفالی تیادا ڕووی داوە و هەروەها ئەو تاوانبارە ناوخۆیی و ناوچەیی و جیهانیانەش نادۆزێتەوە کە بە شێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە پشت ڕووداوی شاڵاوی ئەنفالەوە بوون.

ب- بەدەستهێنانی ئەم جۆرە شەرعیەتە ئەو کاتە کارێکی خراپ نییە کە نەبەسترێتەوە بە سیاسەتی هەرێمی و حیزبیی کوردییەوە، چونکە ئەم سیاسەتە بەردەوام لە گۆڕان و سازش و پەیوەندیی جۆراوجۆردایە لەگەڵ دەرەوەی خۆیدا و هەر کاتێکیش بەدەستهێنانی ئەم شەرعیەتە لەگەڵ سیاسەتیدا نەبوو، ئەم ستراتیژە دەکوژێتەوە و کاری بۆ ناکرێت.

ج- هەوڵدانی بەردەوام بۆ بەدەستهێنانی شەرعیەتی جۆراوجۆر ئەوە دەگەیەنێت، کە هێشتا کەیسی ئەنفال کە لە تراژیدیا و تاوانێکی گەورە دروست بووە، کەیسێکی بەهێز نییە و هێشتا دەبێت توانایەکی زۆر بە کار بهێنرێت بۆ سزادانی تاوانباران، واتە هێشتا لە قۆناغێکی سەرەتاییی کەیسەکەداین کە بزانین کێ تاوانبارە و هەوڵی سزادانی بدەین، بۆیە لە بەشێکی زۆر لە سەرچاوەکانی تایبەت بە کارکردن و توێژینەوە لە سەر شاڵاوی ئەنفال داوا دەکرێت، (بۆ دادگاییکردنی بەرپرسانی ئەنفال لە بەردەم دادگایەکی نێودەوڵەتیدا، پێویستە کارەساتی ئەنفال بخرێتە چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتییەوە.)[8]

٦- دوژمن و تاوانبار:

بێ گومان هەمیشە کە تاوان ئەنجام درا، تاوانباریش ئامادەیە، یان کەسێک یان کەسانێک، لایەنێک، گروپ، یان چەند لایەن و گروپێک هەن ئەو تاوانەیان ئەنجام دابێت، ئەنفالیش بەو پێیەی تاوانێکی گەورە بوو لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، هەمیشە بە باسکردن و کارکردن لە سەر کەیسەکە و خزمەتکردن بە کەسوکار و ڕزگاربوان و نەوەکانی ئەنفال یەکسەر پێویست دەکات باسی ئەوەش بکرێت، کێ تاوانبارە، ئەو دوژمنە کێیە و بۆچی ئەو کارە دڕندانەیەی ئەنجام دا، بەردەوام لە کارکردن لە سەر ئەنفال بە شوێن ئەوەوە دەبین دوژمنەکان دەست نیشان بکەین، ئەوە دووبارە بکەینەوە کە تاوانباران کێ بوون، چۆن مامەڵەیان لەگەڵ بکەین و چی بکەین بۆ سزادانیان.

لە زۆربەی ئەو کارانەی تایبەت بوون بە یادی ئەنفال و قسەکردن و توێژینەوە لە سەری و لەو گوتارانەی لە سەر ئەنفال بەرهەم دەهێنرێن و لەو بەیاننامانەی لە یاد و بۆنەکانی تایبەت بە ئەنفال دەردەکرێن، باس هەر باسی ئەوەیە کە دوژمن کێیە و چی کردوە و چ تاوانێکی ئەنجام داوە، بە زمانی خۆیان و بە پێی توانای گوزارشتی خۆیان باس لە ئاستی دڕندەیی دوژمن و تاوانەکانی دەکەن، سەرچاوەیەک لەوانە کە خاوەنەکەی خۆی لە ناو ڕووداوەکانیشدا ژیاوە، وەختێ بیرەوەرییەکانی خۆی لەمەڕ شاڵاوی ئەنفال دەگێڕێتەوە دەنووسێت (دوژمنێکمان هەیە لە دونیادا نموونەی نییە بۆ دڕندایەتی و، دۆستێکمان هەیە، لە دونیادا نموونەی نییە بۆ بێوەفایی.)[9] پرۆسەی باسکردنی تاوانی دوژمن هەمیشە بەردەوامە و درێژ دەبێتەوە، ئەمە لەگەڵ پێویستی ئەم باسە و لەگەڵ ئەوەی ناتوانین خۆمان بدزینەوە لەم بابەتە، بەڵام ئەم باسە کە بەو شێوەیە بە یەک ئاراستەدا کار دەکات و تەنها یەک دوژمن دەبینێت و یەک تاوانبار دەست نیشان دەکات و داوای سزادانی دەکات، دەبێت بزانین ئاکامی تری جیاواز لەوەی چاوەڕێی دەکەین و، شتێکی تری جیاواز لە ستراتیژی ڕاگەیەنراو دەبێتە ستراتیژ و دەیخاتەوە کە ئەمانەن:

أ- ئەم جۆرە جەختکردنەوە زۆرە لە سەر ئەوەی هەمیشە یەک دوژمن لە باس و توێژینەوە و وتاری یادەکان و سیاسەتی حیزبییەکاندا ئامادە بێت، هەر ئەو بە تاوانبار بزانرێت و هیچ هۆکارێکی تر نەبینرێت یان بە لاوەکی و ناسەرەکی و کەمبایەخ ببینرێت، وا دەکات بیناسێکی سادە و تێگەیشتنێکی ڕووکەشمان بۆ دوژمن ببێت و ئەم تێگەیشتنەش زیاتر لە نەناسینەوە نزیک ببێت و تەنها سیفەتی دوژمن لە دڵڕەقی و دڕندەییدا کورت بکەینەوە و بڵێین ئەوەی ڕوویداوە دەرەنجامی دیکتاتۆریی دوژمنەکان بووە و هیچ هۆکار و زەمینەیەکی تر نەبینین.

ب- ئەوانەی بەردەوام لە یادی تراژیدیای ئەنفال و لە سیاسەتی خۆیاندا بەرامبەر بەو کەیسە بەم جۆرە کار دەکەن و هەمیشە ئەو پەیامە پەخش دەکەن و هەمیشە ئەم چەشنە تێگەیشتنانەمان بۆ بەرهەم دەهێنن و ڕووداوی تراژیدیای ئەنفال تەنها بە دوا پلەی دڕندەیی سیستەمی بەعس و جێبەجێکردنی پلان و مەرامەکانی دژ بە کورد دەزانن و گلەیی

---

[7]- مەلا شاخی، ئەنفالی خاڵخاڵان، چاپی یەکەم، چاپخانەی داناز، سلێمانی، 2001،ل82.

[8]- هەڤاڵ ئەبوبەکر، ئەنفال لەنێوان د ڕندەیی دوژمنەکانمان و بێوەفایی دۆستەکانماند ا، گۆڤاری کەرکوک، ژمارە (5)، 2000، ل62.

[9]- نەوشیروان موستەفا ئەمین، خولانەوە لەناو بازنەدا، چاپی دوەم، چاپخانەی خاك، سلێمانی، 1999، ل150.

شەرمنانەیش لە هەڵوێست و کاردانەوەکانی ئەو لایەن و دەوڵەتانەی بە تاوانبار گەیشتنی خۆیان دۆستن، دەکەن. جاروبارێش هەڵوێست و کاردانەوەی بە ناو دۆستەکانیان بە هۆکارێکی تر، ئەگەرچی لاوازیش بێت لە هۆکارەکانی تراژیدیاکە دەزانن. دەبێت ئەوەمان لا ڕوون بێت زۆر دووبارەکردنەوەی بەدڕندە لەقەڵەمدان و تاوانبارکردنی سیستەمی بەعس، تەنها بەوانکردنی ڕاستییەکی سادە نییە کە بۆ هەموان ڕوون و بەڵگەنەویستە... بەردەوام دووبارەکردنەوەی ئەم ڕاستییە حاشاهەڵنەگرانە، لە پرۆسەیەکی ئاسایی دەردەچێت و ئەرکێکی تر وەردەگرێت و ئاکامی تری لێ دەکەوێتەوە، کە لە سادەترینیاندا ئەوەیە چڕکردنەوەی بینین تەنها لە سەر یەک دوژمن بۆ ونکردن و نەبینینی دوژمنەکانی ترە، بۆ ئەوەیە ئەوانەی پرسێکی تاوانبارییان بەردەکەوێت، خۆیان بپارێزن و خۆیان بە بێ گوناه و تەنانەت بە قوربانی پیشان بدەن.

ت- ئەوانەی تەنها یەک جۆر دوژمن دەبینن و یەک سیفەتی کە خۆی لە دڕندەیی و دڵڕەقیدا دەبینێتەوە زەق دەکەنەوە، تێگەیشتنێکی سادەیان هەیە بۆ چەمکی دوژمن، تێنەگەیشتنیش لەم چەمکە هەمیشە شکست و هەڵە و هەنگاوی کوێرانەی لێ دەکەوێتەوە، لە زۆربەی ئەو وتارانەی کە بەم جۆرە لە دوژمن دەڕوانن، باسێکی قووڵ و ئاشکرا بۆ چەمکی ئەنفال نادۆزینەوە، ئەوەمان پێ نالێن هەر یەک لە چەمکەکانی دۆست و دوژمن چین، دوورونزیک خۆیان نادەن لەو باسەی دوژمن چۆن دەبێتە یان بووەتە دوژمن و ئێمە لە دیدگای ئەوەوە چۆن دەبینرێین و چۆن سەیری ئەویش بکەین؟ چۆن ڕووبەڕووی ببینەوە، ئێمە بەردەوام بڵێین دوژمن دڕندەیە، چ ڕاستی و زانیارییەکی نوێمان بۆ ئاشکرا دەکات؟ بێ گومان بۆ دۆستیش هەر وا؟ بە هەمان شێوە دۆست کێیە و پرەنسیپەکانی دۆستایەتی چین؟

پ- ئەو دۆخەی ئەم جۆرە ڕێگاکردنە بۆ دوژمن و بۆ تاوانبار دروستی دەکات، لە پانتایی ڕۆشنبیری و سیاسی و کۆمەڵایەتیدا دۆخێکی ناتەندروست و دژ بە تێگەیشتنە لە دۆخی تراژیدی، ئەویش بەوەی هەستی لێپرسراویتی و شەرمەزاریتی لە ئاست کارەساتی ئەنفال لە گیانی هەموو تاکێکدا دەکوژێت و هەموان دەخاتە ئەو دیوە پێڵە گوناهبارەکان ئەویش بەوەی بەردەوام جەخت لە یەک دوژمن دەکرێتەوە.

ج- ئەم جۆرە سادە و ڕووکەشییە لە دەستنیشانکردنی دوژمندا، زمانی ڕۆژانە و زمانی ڕەسمی لە یەک نزیک دەکاتەوە، وتارێکی سادەی ساڵڕۆژەکان و توێژینەوەیەکی ئەکادیمی وەک یەک لێ دەکات، ئەوەی پێویستە بە شێوەیەکی زانستی سەیری تراژیدیاکە بکات لەگەڵ ئەوەی شیعر و چیرۆک و ڕۆمانی لە سەر بەرهەم دەهێنێت، هەر یەک بیرکردنەوە بەرهەم دەهێنێت، ئەمەش ڕاستەوخۆ زیانی لە کەیسەکە داوە، هەم لەوەی نەتوانرا بە دونیا بناسێنرێت و وەک تاوانی جینۆسایدی پێدا نرێت، هەم دۆخی ژیانی ناهەمواری ڕزگاربوان و کەسوکاری ئەنفالکراوانی بە ناهەمواری هێشتوەتەوە.

٧- مۆزەخانە:

کارێک کە زیاتر لایەنی بەرپرس و دەسەڵاتدار پێی هەستاوە و، لە ڕێیەوە گرنگیی بە مێژووی ناوخۆیی و ڕابردووی تاڵی میللەتی کورد داوە ئەویش دروستکردنی مۆزەخانە بووە، مۆزەخانە باڵەخانەیەکی جیاوازە لە باڵەخانەی ئاسایی و هەر شتێک تایبەت بێت بەو تراژیدیایەی تێی دروست دەکرێت، تێیدا هەڵدەگیرێت، ئەم شوێنە وەک مۆزەخانەیەکی نیشتمانی سەیری دەکرێت و دەکرێتە شوێنی نمایشی کەرەستە و شوێنەوار و بەڵگەنامەکانی تراژیدیاکە، لە هەرێمی کوردستانیش دوو مۆزەخانەمان بۆ دوو تراژیدیا هەیە، ئەوانیش مۆزەخانەی هەڵەبجە لە هەڵەبجە و مۆزەخانەی ئەنفالە لە چەمچەماڵ.

وەک گوتمان لایەنی بەرپرس و دەسەڵاتدار مۆزەخانە بۆ تراژیدیاکان دروست دەکات، ئەم کارەیش تەنها بەو ئاراستەیەدا کار ناکات کە بۆ مۆزەخانە دەستنیشانمان کرد، چونکە لە دۆخێکی وادا وا دەکات زۆربەی کارەکان بە شێوەی لەگەڵ تراژیدیاکاندا نایەنەوە و دۆخێکی تەندروست بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ تراژیدیا لە ئارادا نییە، بۆیە مۆزەخانەیش ئەرکێکی نەیێنی و دژ بە ئامانجی خۆی پێ دەدرێت:

أ- دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایان لە ڕێگەی دروستکردنی مۆزەخانەوە دەتوانن خۆیان بکەن بە خاوەنی تراژیدیاکە و قوربانییان و بە نمایشکردن و کردنی پاشماوەی قوربانییان و هەتاکانیان بە پیشانگا، سۆزی خەڵکی بجوڵێنن و میوانان ڕابکێشن و بۆ بەرژەوەندیی خۆیان بە کاریان بهێنن.

ب- مۆزەخانە بۆ قوربانیانی زیندوو و کەسوکاریان و نەوەکانیان دەبێتە درێژکردنەوەی ئازاری تراژیدیا و هەمیشە زیندووکردنەوە و لێکۆتایی پێ نەهێنانی، ئەویش بەوەی هەموو کاتێک ئەو پاشماوانەی لە دوای کارەساتەکە بە جێ ماون، هەمیشە دەخاتە بەر چاو، ئەو چیرۆکانەی ڕوویداوە تاڵەکان دەگێڕێتەوە و بە بەردەوامی دەیخاتە بەر گوێ و هەر هەمایەک ئەو مێژووە بگێڕێتەوە لە بەر چاو لا ناچێت، ئەمەیش ئەوە دەگەیەنێت کە قوربانیانی زیندوو دەبێت بۆ هەمیشە بە دەم ئازاری ئەو تراژیدیایەوە بتلێنەوە و هەرگیز زامەکانیان ساڕێژ نەبێت.

ت- مۆزەخانە بە هۆی ئەوەی دەبێتە پیشانگایەک بۆ نمایشی چیرۆکی تراژیدیاکە و لە ناوخۆ و دەرەوە خەڵک تەنها سەردانی ئەم شوێنە دەکات بۆ تێگەیشتن لەو ڕووداوە ترسناکە و بینینی ئازارەکانی ئەو کارە دڕندانەیە، ئەمەیش وا دەکات ژیانی واقیعی قوربانیانی زیندووی ئەو تراژیدیایە و کەسوکار و نەوەکانیان لە بەر چاو لا بچێت و نەبینرێت، واقیعی ژیانی ناهەمواری ئەوان دەکرێت بە ژێر خۆڵی فەرامۆشییەوە، کە یەکێک لە هۆکارەکان ئەگەرچی حەقیقیش نەبێت، دروستکردنی مۆزەخانەیە، چونکە لێرەدا مۆزەخانە بووەتە دیوارێک بۆ نەبینینی ژیانی ڕاستەقینەی قوربانیانی

زیندووی ئەو تراژیدیایە. ئەو لەسەری ڕوو لەو ناوچانەی ڕووداوەکان دەکات، تەنها بە بینینی مۆزەخانەکە هەستی چەشتنی ئازاری خۆی تێ دەکات.

٨- سیمینار و کۆنفرانس و فیستیڤاڵ سازکردن:

سازدانی سیمینارو بەستنی کۆنفرانس و ئەنجامدانی فیستیڤاڵ لەو کاروچالاکییە دیارانەن کە تایبەت بە پرسی ئەنفال ئەنجام دەدرێن، هەندێکیان بە هەوڵی شەخسی و هەندێکیشیان لە لایەن ڕێکخراو و ناوەندی ئەکادیمی و ڕۆشنبیرییەوە بە ڕێوە دەچن.
سازدانی سیمینار و کۆنفرانس و فیستیڤاڵ لە بارەی ئەنفالەوە ئەگەر لە پشتییەوە ئەم پاڵنەرانە نەوەستابێت، ئەوا کارێکی پێویست و بردنە پێشی ئەم کەیسە بە بێ ئەم جۆرە چالاکییە فیکری و مەعریفییە ئەستەمە، بەڵام لە زۆربەی ئەم جۆرە ئەکتانەدا ئەم پاڵنەرانە دەبینین:
أ- وەك چالاکییەکی مرۆڤدۆستی سەیری دەکرێت، نەك مەعریفی، ئەوانەی بەشداریی تێدا دەکەن، وێڕای خۆیان ئاسوودە دەکەن و پێیان وایە قەرزێکی ئەخلاقییان لە سەر بووە و ئەرکێکی مرۆڤایەتییان ئەنجام داوە، نەك چالاکییەك دەرەنجامی فیکریی لێ بکەوێتەوە.
ب- زۆر جار بەستنی سیمینار و کۆنفرانس و فیستیڤاڵ وەك چالاکییەك بۆ خاوەنکارانی گەڕاوەتەوە و بووەتە ئیمتیازێك بۆیان و ئەکتیڤیی خۆیانیان پێ سەلماندوە و خشتەی کار و چالاکییەکانیان پێ ڕازاوە و دەوڵەمەند کردوە، بێ ئەوەی گوێ بەوە بدەن ئەو سیمینار و کۆنفرانس و فیستیڤاڵانە لەڕووی مەعریفییەوە چی بەرهەم دەهێنێت و چ خزمەتێك بە کەیسی ئەنفال دەکات.
بۆیە کە پاڵنەری ئەو جۆرە چالاکییانە ئەمانە بێت، دەرەنجامەکانی بەم شێوەیەی لای خوارەوەیان لێ دێت:
أ - هەموو ئەو ڕاسپاردە و پێشنیار و دەرەنجامانەی لەو جۆرە چالاکییانەدا لە دایك دەبن، لە هەمان کات و شوێندا دەمرن، واتە هەر بەمردوویی لە دایك دەبن و ناگوێزرێن بۆ دۆخی پراکتیك و بەدواداچوونیان بۆ ناکرێت.
ب - لە بەر ئەوەی پاڵپشت و هاندەری ئەم جۆرە چالاکییانە کەسانی ناپسپۆڕ و نائەکادیمین و لە ئەرکی خۆیان بە باشی تێ نەگەیشتوون و تەنها وەك چالاکییەك بۆ خۆدەرخستن و بەرژەوەندیی تایبەت و حیزبی و ڕێکخراوەیی ئەنجامی دەدەن، زۆربەی ئەو بابەتانەی لەم ڕێوەندانەدا پێشکەش دەکرێن و بە هەمان زمانی سیاسی و نائەکادیمی و نازانستی و تێکەڵ بە لایەنی هەڵچوون و سۆزی شیعریی دەخرێنە ڕوو.
ت - کەشی نمایشیی ئەو جۆرە چالاکییانە و ئەتەکیەت و مەراسیمی کەرنەڤاڵی و دیمەنی بەر کامێراکانی ڕاگەیاندن و بەشدارکردن و میواندارکردنی کەسانێك تێیاندا، کە هیچ بایەخێکی بۆ ئەو کەیسە نییە و هیچ ئاگای لەو تراژیدیایە نەبووە و بۆشیی گرینگ نەبووە، چ دۆخێکی لەو جۆرە چالاکییانەدا دروست کردوە، کە بەتەواوی بە کەسوکاری ئەنفالکراوان نامۆ بێت و هەست نەکەن لەو شوێنانەدا پرسی ئەوان بووەتە بابەتی بەرهەمهێنانی فیکر و چالاکیی ڕۆشنبیری.
ج- ڕێکردنی ژمارەیەکی زۆر ڕاسپاردە و پێشنیار و داواکاری لەو سیمینار و کۆنفرانس و فیستیڤاڵانەدا، جۆرێکە لە خۆدزینەوە لە چالاکیی ڕاستەقینە و جیدی. ئەوانەی بەردەوام داوا دەکەن، دەیانەوێ خۆیان هیچ نەکەن، خستنەڕووی پێشنیار بۆ کەسانێکی دەرەوەی ئەو چالاکییانە و بۆ دەسەڵاتداران ئەوە دەگەیەنێت، کە ئەو چالاکییە هیچ فیکرێکی بەرهەم نەهێناوە تا بخرێتە سەر باری واقیع و بکرێت بە پراکتیك، بۆیە هەر تەنها ڕاسپاردە دەدەن، بێ ئەوەی زۆر جار ئەم ڕاسپاردە و داواکارییانە بگاتە شوێنی مەبەست[10] .

٩- پرۆگرامی خوێندن:

کارێکی تر کە لە سەر ئەنفال کراوە و بەردەوام لایەنی بەرپرس شانازیی پێوە دەکات ئەوەیە، کە بەشێك لە مێژووی ئەنفالی لە چوارچێوەی نامیلکەیەکی بچووك خستووەتە ناو پرۆگرامی خوێندنەوە و خوێندکاری کورد لە قۆناغێك لە قۆناغەکانی خوێندندا یان لە چەند قۆناغێکدا دەیخوێنێت، ئەم کارە لە کاتێکدا بە کارێکی زانستی و پەسەند دادەنرێت کە لایەنی کەمی ئەم سێ ئامادەکارییە یان تایبەتمەندییەی هەبێت:
أ- بەو پێیەی کە پرۆگرامی خوێندن کۆڵەکەیەکی سەرەکیی پەروەردە و خوێندنە، پێویستە سەرەتا ئەم کۆڵەکەیە خۆی پتەو و بەهێز بێت، واتە پرۆسەی خوێندن خۆی لە دۆخێکی تەندروستدا بێت، لە پرۆسەی پەروەردە و خوێندندا هەم بە ڕاستی پەروەردەیەکی دروست و سەردەمییانەی ساغ پێشکەش بکرێت، هەم مەعریفە و فیکر و زانست بەرهەم بهێنرێت، واتە خوێندن وەك تەوەرێکی سەرەکیی ئەم پرۆسەیە ڕۆڵی هەبێت لەم پەروەردە و فێرکردنەدا، بەڵام ئەوەی ئێستا دەیبینین دۆخی پەروەردە و خوێندن لە چەقبەستوویی و قەیراندایە، بابەتی ئەنفال لە پرۆگرامی خوێندندا هەبێت و نەبێت هەر هەست بە دواکەوتوویی ئەم کایە گرینگەی ژیانی کورد لە هەرێمی کوردستان دەکەین، پرۆگرامی خوێندن

[10]- لەم لینکەدا لە یەکێك لەو چالاکییانەدا دەیان پێشنیار و ڕاسپاردە و داواکاری ڕێ کراوە و وەك بەیاننامەی کۆتایی چالاکییەکەیان پێشکەش بە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنیان کردوە:
http://genocidekurd.com/ku/babati/5699

لە ئێستادا بوەتە جێگەی بێزاری هەموو جۆرە خوێندکارێك و مامۆستاش لەم پرۆگرامە ڕازی نییە، بۆ هەر توێژەرێك ڕوونە کە سیمای زانستی و سەردەمی بەو جۆرە پرۆگرامانەوە نابینرێت، بۆیە هێنانی مێژووی ئەنفال بۆ ناو ئەو پرۆگرامە هیچ خزمەت بە پرسی ئەنفال ناکات، ئەم مێژووەش بۆ خوێندکار هەر دەبێتە بابەتێکی بێزارکەر و لەبەرکردنی بۆ تاقیکردنەوە و هێنانی نمرە و دواتر لەبیرچوونەوەی.

ب- کردنی مێژووی ئەنفال لە دۆخێکی قەیراناوی پرۆسەی خوێندندا، بۆ داپۆشینی ئەو ستەم و نادادییانەیە کە بەرامبەر پرسی ئەنفال و کەسوکاری ئەنفالکراوان دەکرێت، ئەم نائامادەییەی فیکر و ئەو دەستەوەستانییەی لە بەرهەمهێنانی مەعریفە لە تراژیدیایەکی گەورەی وەك ئەنفال بە ئامادەکردنی چەند لاپەڕەیەکی کرچوکاڵ لە مێژووی ئەنفال دادەپۆشرێت، کە دەخرێنە پرۆگرامی خوێندنەوە.

ت- لەکاتێکدا مێژووی ئەنفال خۆی بە شێوەیەکی ئەکادیمی و زانستی نەنووسراوەتەوە و کاری لە سەر نەکراوە، بەڵام بەشێکی ئەم مێژووە دەگوێزرێتەوە بۆ پرۆگرامی خوێندن، ئەم بابەتەی پرۆگرامی خوێندن دووە هێندەی بابەتەکانی تر دەبن بە کێشە و بێزاری بۆ ناوەندی خوێندن و لە سەرچاوەکانی فیکر و مەعریفە دوور دەکەوێتەوە.

١٠- ئەکادیمیا:

لە ناو ناوەندە ئەکادیمییەکان و لە زانکۆ و پەیمانگاکانیش بابەتی ئەنفال بە شێوەی جیاجیا دەبینرێت و کاری لە سەر دەکرێت، یان دەکرێتە کارنامەی دەرچوون یان توێژینەوە و ڕاپۆرتی ڕۆژانەی لە سەر ئامادە دەکرێت، ئەمەش لە کۆلێژ و بەشە جیاجیاکانی زانستە مرۆڤایەتییەکان و پەروەردە و یاسادا تێبینی دەکرێت، لە ڕووی دەروونی و ئابووری و جیۆگرافی و یاسا و سیاسەتی نێودەوڵەتی و مێژوویی و ... هتد توێژینەوەی جۆراوجۆری لە سەر بەرهەم دەهێنرێت، کە وەك گوتمان بەشێکی زۆریان باسی دەرچوونن، بەڵام لە سادەترین پێوانەیدا دەزانین ئەگەر دۆخی زانکۆ و پەیمانگاکان خۆیان بە جۆرێك بن، دوور بن لە بەرهەمهێنانی فیکر و مەعریفە خۆیان دەرگەی دەیان کێشەی زانستی بن و خوێندن تەنها بۆ بەدەستهێنانی بڕوانامە بێت و پەیوەندیی نێوان مامۆستا و خوێندکار ناتەندروست بێ، ئەی دەبێت لە کارنامەی دەرچوون و توێژینەوە داواکراو و نمرە بۆ تەرخانکراوەکانی خوێندکار چ شتێك بەرهەم بێت و چ فیکرێك گەشە بکات.

دۆخی ناوەندە ئەکادیمییەکان بەو شێوەیە نییە تا بتوانێت ئەنفال بکاتە چەمکێکی مەعریفی و بیکاتە کەرەستەیەك بۆ بیرکردنەوە و لەوێوە خزمەت بە پرسەکە بکات ئەویش لە بەر چەند هۆیەك:

أ- کارنامەی دەرچوون لە ئێستادا لە زانکۆ و پەیمانگاکان بووەتە شتێکی ڕۆتینی و پەردەیەکە دراوە بە سەر بەتاڵیی ئەو ساڵانەی خوێندکار بەڕێی کردوە و هیچ شتێکی ئەوتۆش فێر نەبووە، ئەمە جگە لەوە باسێکی سنووردارە، تێکەڵەیەکیشە لە کۆپیکردن و وەرگرتن و مۆنتاژ و زۆر بەدەگمەن کاری گەڕان و دۆزینەوە و داهێنانی تێدا بەدی دەکرێت، هەرچەند ناوی توێژینەوەشی لێ نراوە.

ب- کارنامەی دەرچوون پشت بە سەرچاوە دەبەستێت، کە ئەوەش کارێکی دروست و ئاساییە، بەڵام ئەم پشتبەستنە بە سەرچاوەکان بۆ سوودوەرگرتن لە مەعریفەی ناو ئەو سەرچاوانە نییە، بەڵکو تەنها وەك مادەیەکی بێ گیان چەند دێڕێك لەمیان و چەند دێڕێك لەویان وەردەگیرێت و بە خراپی دەدرێنە پاڵ یەك.

ت- زانکۆ و پەیمانگاکان بەو پێیەی ناوەندێکی ئەکادیمین، بۆیە پێیان وایە هەر بە سروشتی خۆیان شوناسی زانستییان بۆ بڕاوەتەوە و هیچ نکوڵی و ئینکارییان لێ ناکرێت، ئەم لە خۆڕازیبوونەش لە خۆیان نامۆ دەکات و هەمیشە ئەوەی بەرهەمی دەهێنن لە لایان دەبێتە دوا حەقیقەت.

پ- کاتێك توێژینەوە لە سەر ئەنفال مانادار دەبێت، کە لانی کەم توێژەر ئاستی ڕووناکبیریی بەرز و تێگەیشتنی بۆ ماف و دادوەریی کراوە بێت و لە پێناو سەرخستنی ڕاستیدا تێ بکۆشێت، بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ ناوەندە ئەکادیمییەکان و زانکۆ و پەیمانگاکان پێشکەشی دەکەن، دابەزینی ئاستی ڕووناکبیریی تاك و شکستی تێگەیشتن لەواتای ماف ولکەوتنی بەهای ڕاستی دەسەلمێنن؟

ج- ناوەندی ئەکادیمی و زانکۆ و پەیمانگاکان لەبەر ئەوەی، ئەوەی بەرهەمی دەهێنن سروشتێکی عەقڵانییان نییە و زیاتر کۆپی و دووبارەکردنەوە و بەرهەمی نافیکرین، بۆیە توانای گۆڕین و چاکسازییان نییە لە کۆمەڵگا و تەنانەت لە بیرکردنەوەی خۆشیاندا و کاتێکیش کارنامەی دەرچوون یان توێژینەوە لە سەر ئەنفال دەکەن، ناتوانن خزمەت بە پرسەکە بکەن، ببنە هۆی گەڕاندنەوەی کەمترین ماف بۆ قوربانییان و چاککردنی دۆخی ژیانی کەسوکار و نەوەی ئەنفالکراوان.

ح- ناوەندی ئەکادیمی و زانکۆ و پەیمانگاکان لەبەر ئەوەی بەشێکی زۆریان لە لایەن دەسەڵاتی سیاسییەوە پشتگیری دەکرێن و هەر ئەم دەسەڵاتەش بە هۆی ئەو گەندەڵییەی لە سیستەمی حوکمدا هەیە بە شێکی زۆر لە پلە و پۆستەکانی ناوەندی ئەکادیمی و زانکۆ و پەیمانگاکان دیاری کردوە، بۆیە ئەمانە بە هیچ جۆرێك ناتوانن لەو بێدادییانەی دەسەڵاتی سیاسی دەرهەق بە ئەنفال و کەسوکاری ئەنفالکراوان پەیڕەویی دەکات بێنە دەنگ و لانی کەم لە باسی دەرچوون و توێژینەوەکانیاندا بە شێوەیەکی کاریگەر باسی بکەن.

خ- لەبەر ئەوەی ناوەندی ئەکادیمی و زانکۆ و پەیمانگاکان هیچ ڕۆڵێکیان نییە لە کۆمەڵگە و گۆڕینی بەهاکان و کاریگەرییان لە سەر پەیوەندییە نادروستەکانی تاك و توانای پێشخستنی خێزان و دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکانی تریان نییە،

بۆیە کاتێک باسی دەرچوون و توێژینەوەیش لە سەر ئەنفال دەکەن توانای هیچ پێشخستنێکیان لە ژیانی کەسوکاری ئەنفالکراواندا نابێت.

د- ناوەندی ئەکادیمی و زانکۆ و پەیمانگاکانی هەرێمی کوردستان لە سەر ئاستی جیهان و پەیوەندیی بە زانکۆکانی دونیاوە بە تایبەت زانکۆکانی ئەوروپا و ئەمریکا و ناوچەکە، شتێکی ئەوتۆیان دیار نییە و ئەم پەیوەندییانە زۆر لە نەبوونەوە نزیکە تا پەیوەندییەکی توندوتۆڵ لە سەر بناغەی گۆڕینەوەی مەعریفە و ئەگەر پەیوەندیی هەبێت زۆر سادەن و کەمن، بۆیە ئەو توێژینەوانەی لە سەر ئەنفال بەرهەمیان دەهێنن، ناتوانن بە جیهانی دەرەوەی بدەن.

بەشی دووەم
ئەنفال و چەند بۆچوون و دەرکەوتەیەک :

تراژیدیای ئەنفال لەبەر چەندین هۆکار کە هەمووی زیاتر لە دەوری گەورەیی قەبارەی ڕووداوەکە و زۆریی ژمارەی قوربانییان و جۆری دڕندایەتی و تاوانەکەی دەسووڕێتەوە، بە شێوەیەکی زۆر فراوان و لە سەر ئاستی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئاینی و میدیایی و ... هتد بووەتە بابەتی قسەکردن و گفتوگۆ و کەرەستەی بەرنامە و ڕاپۆرت و هەواڵی میدیاکان و بۆ شاعیر و نووسەران و هونەرمەندانیش شیعر و چیرۆک و ڕۆمان و وتار و لێکۆڵینەوە و فیلم و گۆرانی و تابلۆ و پەیکەر و بابەتی تری ئەدەبی و هونەری لێ دروست کراوە، سەرەنجام ئێمە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئەنفال وەک چەمکێک کە تەعبیر لە ڕووداوێکی تراژیدیی مێژووی کورد بکات لە پانتاییەکی بەرفرەواندا بە کار دەهێنرێت، ئەمەیش وا دەکات بەکارهێنەرانی ئەم چەمکە کەسانی جۆراوجۆر بن، خاوەنی فیکر و ئایدیای جیاجیا بن، ئاستی هۆشیارییان وەک یەک نەبێت، بۆیە لەم نێوەدا ئەو بۆچوونانەی سەردەردەهێنن مەرج نییە هەموویان ڕاست بن، یان خزمەت بە کەیسی ئەنفال و قوربانییان بکەن، هەموو ئەوانەی ئەم چەمکە بە کار دەهێنن مەرج نییە ئاستی هۆشیاری و نیەتی بەکارهێنانیان و ئەو ئامانجەی بۆی هەوڵ دەدەن تەندروست بێت و ئاکامێکی پۆزەتیڤیی بۆ کەیسەکە لێ بکەوێتەوە، نەک هەر ئەوەندە بگرە هەندێ جار بۆچوونی تەواو نامرۆڤانەی و دژ بە قوربانییان و پرسەکەیش لەگەڵ خۆیدا دەهێنێت و دەبێتە بار بە سەر دۆزەکەوە و نیگەرانی و ئازار و مەینەتیی زیاتریش بۆ کەسوکاری قوربانییان و نەوەکانیان و هەموو مرۆڤدۆستێک دەهێنێت و هەندەی تر خەم و تراژیدیاکە قووڵتر دەکاتەوە، ئەم بۆچوونانەیش بە دڵنیاییەوە زۆرن و لێرەدا ئاماژە بۆ چەند دانەیەکیان دەکەین و باسیان لێوە دەکەین:

١- ئەنفال و شانازیکردن:

زۆر جار لە کاتی باسکردنی ڕووداوی ئەنفالدا و کاتێک باس لە ئازار و مەینەتیی کەسوکاری ئەنفالکراوان دەکرێت، هەستی شانازیکردن لای ئەوانە دروست دەبێت کە باسی ئەنفال یان کار بۆ ئەنفال و کەیسەکەی و قوربانییان و کەسوکاریان دەکەن، ئیتر یان شانازی بەوەوە دەکەن کاریان بۆ ئەنفال کردووە و وێژدانی خۆیان ئاسوودە کردووە و خۆیان لە قەرزێکی مرۆڤایەتی پاک کردووەتەوە و ئەرکێکی ئەخلاقییان بە جێ گەیاندووە، یان شانازی بە قوربانییان و ژمارەیانەوە دەکەن و دەیکەنە بابەتی ڕەوایەتی بۆ سیاسەت و بەرنامە و ئەجێندای کارکردنی خۆیان، لەوانەیش مەترسیدارتر دەیکەنە بابەتی شانازییەکی کوێرانە بە ناوچە و ناوچەگەرییەوە، بۆ نموونە کاتێک لێکۆڵینەوە لەوە دەکرێت بۆچی شاڵاوی ئەنفال لە ناوچەکانی سنووری گەرمیان بە شێوەیەکی زۆر دڕندانە ڕووی دا وەک لە ناوچەکانی تر، یەکسەر بە لای ئەو بۆچوونەدا دەچن، کە وا خەڵکی ئەو ناوچانە زۆر شۆڕشگێڕ و ئازا و قارەمان بوون، بۆیە سیستەمی بەعس بەو شێوە توند و بەزەبرە پرۆسەی ئەنفالی لەو ناوچانە جێبەجێ کرد، یان دەڵێن ئەو ناوچانە نزیک بوون لە ناوچەکانی سەنتەری دەسەڵاتی بەعس.لە سەرچاوەیەکدا هاتووە (ناوچەکانی گەرمیان بەگشتی و ئەو ناوچانەی بەر ئەنفال کەوتن بەتایبەتی، لەوەتەی خەباتی سیاسی و چەکداری لە کوردستاندا سەری هەڵداوە بە یەکەوە لانکەی خەبات و شۆڕشگێڕی بوون.)[11] یەکێکی تر کاتێک بیرەوەرییەکانی خۆی لە ناو ڕووداوی ئەنفال دەگێڕێتەوە، ئەم بۆچوونە دەردەبڕێت (پرۆسەی تەعریب و تەبعیس و تەهجیری نەتوانی گەرمیان لێک هەڵوەشێنێتەوە، گەرمیان قەڵایەکی بەرگری بوو لە بەردەم دوژمندا.)[12] سەرچاوەیەکی تر باس لەوە دەکات (هێزەکانی عێراق لە گەرمیان زۆر بەداخبوون، خەڵکی گەرمیان دەورێکی گەورەیان هەبوو لە دەستپێکردنەوەی شۆڕشدا. لەم جێگەی کوردستانی عێراق هەبوو خوێنی پێشمەرگەی گەرمیانی تێدا نەڕژابێت.)[13] ئەگەر ئەم بۆچوونانە دەگمەن و تاکوتەرا دەربکەون و بەبێ بەستێنی و لە بیرکردنەوەی لێ و لە ڕووبەرێکی گەورەی سیاسی و کۆمەڵایەتیدا بە هەژێنەکرێن، ئەوا ئاساییە هەبن و کەسانێک وا بیر بکەنەوە، ئەگەر تەنها کورتبین بن یان تەنها لە دیدگای خۆمانەوە بە هەڵەیان بزانین، دەشێ وەک جۆرێک لێکدانەوە و بۆچوونی تایبەت سەیریان بکەین و ئاسایی بن، بەڵام ئەم بۆچوونانە تەنها هەڵە نین و بەس، بەڵکو مەترسییان لەوەدایە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ خزمەت بە

11- جاسم محەمەد محەمەد عەلی، ئەنفالی گەرمیان، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2001،ل48.
12- عەبدوڵڵا کەریم مەحموود، ڕەشەبای ژەهر و ئەنفال، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، سلێمانی،2002،ل14.
13- نەوشیروان موستەفا ئەمین، خولانەوە لەناو بازنەدا، ل152.

ئایدیۆلۆژیای سیستەمی بەعس بکەن، لە کاتێکیشدا خاوەنی ئەم بۆچوونانە دەست بەوە نەکەن و بە هیچ شێوەیەك ئاگاداری ئەو دەرەنجامانە نەبن، کە بە کورتی لەم خاڵانەدا باسیان دەکەین:

أ- لە کاتێکدا ئەنفال وا پێناسە دەکرێت کە سیاسەتی قڕکردن و جینۆسایدکردنی نەتەوەی کورد بوو لە کوردستانی عێراق و لە لایەن سیستەمی بەعسەوە بە پێی نەخشە و چەند قۆناغێك جێبەجێ کرا، ئەوا لێکدانەوەی هەڵبژاردنی ناوچەی گەرمیان لە لایەن بەعسەوە بە نزیکی و هاوسنووری لەگەڵ ناوچەکانی ناوەڕاستی عێراق، زیاترێکی گەورە لەو شوناسەی ئەنفال دەدا. ئەگەر بەهۆی ئەم نزیکییەشەوە بێت وا بێت سیستەمی دەسەڵاتداری بەعس خەڵکی ئەم ناوچانەی بە مەترسی دەزانی بۆ سەر خۆی و دەسەڵاتەکەی، ئەمەش هەر هەڵەیە و بەرەو بۆچوونێکی هەڵەتر پاڵمان پێوە دەنێت، کە پێیان وا بێت، سیستەمی بەعس ڕق و ترسی لە دانیشتوانی ئەو ناوچانە هەبوو، چونکە هەموو ئازا و قارەمان و لێوڵنەدەر بوون، ئەمەش وای کرد ئەنفال بەو سەختییە لەوێ ڕوو بدات.

ڕەنگە ئەم بۆچوونە هیچ زیادەڕەوییەکی تێدا نەبێت کە (ئەنفال لە شکۆمەندترین ساتەکانی بەعسدا ڕوو دەدات، کە بەعس دەست دەداتە ئەنفال، لە دۆخێکی لاواز و شپرزەدا نییە، پایەکانی حوکم لە هەر کات سەقامگیرتر و جێگیرترن، بەعس لەوپەڕی هێز و دەسەڵات و هەیبەتدایەتی.... ئەم مردنەی قوربانییان، مردنی پاڵەوانەکان نییە، بەڵکو مردنی ئەو بێتاوانانەیە کە ڕووبەڕووی سەیرترین مردن دەکەن و ناتوانن هیچ بڵێن... بەعس بێهێزترین و فەرامۆشکراوترین خەڵکی کوردستان ئەنفال دەکات... ئەنفال تەنها شکستێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و سەربازی نییە، بەڵکو سەرەتای سەرەوژێربوونی گوماناوی قووڵە دەرەق بەو وێنە کلاسیکییەی کوردی جەنگاوەر و کوردی قارەمان.)[14] لەم ڕوانگەیەوە ئەوەی پێی وابێت ڕووداوی ئەنفال و بەو شێوەیە و لەو کات و شوێنەدا و لێکدانەوەی بە جۆرێك لە توندوتیژی دژ بەو خەڵکەی کە جێگەی مەترسین بۆی، لێکدانەوەیەکی ڕاست و لە جێی خۆیدا نییە، چونکە سیستەمی بەعس ئەو کەسانە ئەنفال دەکات کە بەهۆی سیاسەتی خۆی و شێوازی سیاسەتی بزوتنەوەی کوردی و ئەخلاقی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی کوردی، شوێنگەیەکی بێهێزی و ژیانێکی فەرامۆشکراویان هەبووە، ئەوەی دەڵێت ئازایەتی و قارەمانی و تێکۆشەریی ئەوان بوونە هۆی ئەوەی ئەنفال بکرێن ڕاست و ورد نییە، چونکە بابەتەکە لێرەدا پەیوەندیی بە ئازایەتی و ترسنۆکی و دلێری و بەزەییەوە نییە، هەروەها دەکرێت ڕاستیش بێت دانیشتوانی ئەو ناوچانە خەڵکانێکی ئازا و لێوڵنەدەر و چاونەترس بن، بەڵام چ ئەم سیفەتانە و چ پێچەوانەکانیان مەرجی ڕووداوی پرۆسەی ئەنفال نین لەو ناوچانە، ڕووداوی ئەنفال پەیوەندیی بە دۆخی بێهێزیی ژیانیانەوە هەیە نەك ئازایەتییان... پەیوەندیی بە داماویی ژیانی خەڵکی شار و لادێوە هەیە نەك چاونەترس و ترسنۆکییەوە.

ب- لێکدانەوەی ڕووداوی پرۆسەی ئەنفال لەو ناوچانە بە نزیکییان لە سەنتەری دەسەڵاتی سیستەمی بەعس، ئەوەی لە پشتەوەیە، گوایە سیستەمی بەعس لە ناوچە دوورەکانی سەنتەری دەسەڵاتییەوە ئەو هێز و توانایەی نەبووە، واتە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئەم جارە خەڵکی ناوچە دوورەکان بە ئازا و نەبەرد دادەنێت بێ ئەوەی باسی بکات و هەستی شانازی بەوە دەردەبڕێت، کە سیستەمی بەعس لەو ناوچانە دەسەڵاتی نەبووە، واتە ئەوان بەهێزتر بوون لە سیستەمی بەعس، کە ئەمەش جۆرێکە لە پارادۆکس، لە لایەك دەڵێت ئەو ناوچانەی ئەنفال تێدا ڕووی دا بەهۆی قارەمانیی خەڵکی ناوچەکە بووە، ئەو ناوچانەی کە ئەنفالیشی تێدا ڕووی نەداوە بەهۆی بێ دەسەڵاتیی سیستەمی بەعسەوە بوە، واتە دیسان بەهۆی قارەمانیی خەڵکی ئەو ناوچانە بووە، ئەمەش خۆی بەڵگەیە لە سەر بێ بناغەیی بۆچوونەکە، هەر چەند بۆچوونێکی زۆریش بەربڵاوە.

ت- ئەوانەی شانازی بەوە دەکەن کە خزمەت بە کەیسی ئەنفال دەکەن، کۆمەك و هاوکاریی ئەنفالکراوانیان کردوە و باس و توێژینەوەیان لە بارەیەوە ئەنجام داوە، یان کردووتانە تەکەرەستەی میدیایی یان لە نووسین و بابەتی ئەدەبی و هونەریدا بە کاریان هێناوە، لە ڕاستیدا ئەم جۆرە شانازیکردنە هەستێکی مشەخۆرییە لە سەر کارەسات و تراژیدیا ئەویش بەوەی هەمیشە لە ژەستێندا ئەو شتە بەهێزە کە حەز و ئارەزووتانە بۆ ڕووداوی لەو جۆرە بۆ ئەوەی بەردەوام بابەتی دروستکردنی هەستی شانازیکردن لایان ئامادە بێت.

پ- ئەوانەی شانازی بەوە دەکەن کە بە ئەنجامدانی کار و چالاکی و دروستکردنی بەرهەمی میدیایی و ئەدەبی و هونەریی لە سەر ئەنفال قەرزی وێدانی و مرۆڤایەتیی خۆیان دەدەنەوە و هەر دەبێت بە کارێکی ئەم ئەرکە لە کۆڵ خۆیان بکەنەوە، لە ڕاستیدا ئەم زۆر لەخۆکردنە زۆر جار زەربەی گەورەی لە تراژیدیاکە داوە، ئەویش بەوەی بە زمانی زۆر سادە و ئاست نزم و بەرهەمی هونەری و ئەدەبی کرچوکاڵ گوزارشتیان لە ئەنفال کردوە و لە بەر دیدی خەڵکی تر ئەم تراژیدیایەیان شێواندوە یان سادە و ئاسایی کردوەتەوە.

ج- ئەوانەی شانازیی بە چالاکیی مەدەنییەوە دەکەن بۆ ئەنفال و بەردەوام لە یادەکان و لە سەر شەقام و شوێنە گشتییەکان و لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنەوە دەنگ بەرز دەکەنەوە وەك ڕاگەیاندنی چالاکیی مەدەنی بۆ کەیسی ئەنفال و شانازیشی پێوە دەکەن و باسی دەکەن، دەیانەوێت بونیادێکی ڕەوشتی بەم تراژیدیایە بدەن، هەرچۆنێك بێت لە چالاکیی سیاسی دووری بخەنەوە، ئەمەش جارێکی تر دەیانکەنە چالاکییەك بۆ خۆیان و ئامادەبوونی خۆیانی پێ دەسەلمێنن، بوونی خۆیان وەك

---

[14]- بەختیار عەلی، لە ئارەزووی کوشتنەوە بۆ ئارەزووی فەرامۆشی، گۆڤاری ڕەهەند، ژمارە(7)، 1997، ل163.

گروپ و ڕێکخراو لە ناچالاکیی دەپارێزن، ئەمانە لە ڕاستیدا ناتوانن فریای قوربانییان بکەون، بەڵکو دەتوانن بەهۆی ئەو لێکۆڵینەوە فریای خۆیان بکەون و خۆیان لە توانەوە و ونبوون ڕزگار بکەن.

ح- کاری چالاکانی مەدەنی و ڕێکخراوەکان بۆ ئەنفال وەک یەکێک لە کارە شانازیبەخشەکانی خۆیان لە لیستی کارەکانیان، کارێکی نمایشییە و زۆرتر لێکۆڵینەوەکە کاڵ دەکەن و لە ویژدان و هەست و خەیاڵی خەڵکیدا ئاسایی دەکەنەوە، چونکە لە چالاکییەکی سیاسییەوە دەیکەنە چالاکییەکی ئەخلاقی و نمایشی دەکەن، دەتوانن لە کردەیەکی عەقڵییەوە بەرەو سۆز و عەتف و چالاکیی نەرم و هەستبزوێنی بیبەن.

٢- ژیانی شارستانی:

چ بەهۆی سیاسەتی سیستەمە فەرمانڕەواکان بێت، یان بەهۆی ئاستی هۆشیاریی تاکەکانی کۆمەڵگاوە، لە کۆمەڵگای کوردیدا بە جۆرێکی جیاواز سەیری ژیانی شارنشینان و لادێنشینان کراوە، هەمیشە خەڵکی شارنشین بە چاوێکی نزمترەوە لە خەڵکی لادێنشین و شێوازی ژیانیان ڕوانیوە، زۆر جار بە تایبەت ئەو سەردەمەی ئەنفال تێیدا ڕووی دا، شارنشین بە خوێندەوار و پێگەیشتوو و هۆشیار و لادێنشین بە نەخوێندەوار و نێ نەگەیشتوو و ناهۆشیار سەیر کراوە، زۆر جار لادێنشین خۆشی ئەم هەستەی بەرانبەر بە خۆی هەبوە و لە دڵدا ئەو هەستە بەهێز بووە کە خەڵکی شار مرۆڤی پاک و بێگەردن و لادێنشین پیس و خۆڵاوین، ئەو تێڕوانینە هەڵەیەی بەرامبەر ئەنفال لەم ژینگە نائەندروست و نامرۆڤانەیە سەر دەر دەهێنێت، ئەوەیە لە لایەک خەڵکانێک هەن پێیان وایە بە تێکدانی ژیان و خاپوورکردنی گوندەکانی کوردستان لە لایەن دەسەڵاتدارانی سیستەمی بەعسەوە، ئەو ژیانە کۆتایی پێ هات کە لە دیدێکی ڕەگەزپەرست و نامرۆڤانەوە نزم و ناشیرین و دواکەوتوو بوو، لە لایەکی تریش خەڵکانێکی تر لە دانیشتوانی شارەکان پێیان وایە بە خاپوورکردنی گوندەکان و هاتنی لادێنشینەکان بۆ ناو شارەکان دۆخی ژیانی ئەوانی تێکداوە و سیمای شارستانییەتی شارەکانی شێواندوە و بێزاری و وەڕزیی بۆ ئەمان دروست دەکەن، ئەم دوو بۆچوونە ئەگەر چی نەگەیشتوونەتە سنووری بۆچوونی ڕەسمی و نەگەیشتوونەتە چوارچێوەی نووسین و لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنەوە پەخش نەبوون، بەڵام لە سنووری کۆمەڵایەتی و لە ئاستی تاکەکانی کۆمەڵگا دەتوانین بە کزیش بێت بیبیستین، ئەم بابەتەش بۆ قسەکردن و خستنە بەر باس گرنگە چونکە، کەسوکاری ئەنفال زۆرتر کۆنتاکت و پەیوەندییان لەگەڵ تاکەکانی کۆمەڵگا هەیە، تا بۆچوونە ڕەسمییەکانی ناو کتێب و گۆڤارەکان، زۆرتر لەگەڵ خەڵکدا ڕووبەڕوون تا کەناڵەکانی ڕاگەیاندن، بۆیە ئەم جۆرە بۆچوونانە با نەگەن بە شێوازێکی ڕەسمی و لە ناوەندەکانی ڕاگەیاندنەوە، نەیانبیستین بەڵام هەر کاریگەریی خراپی خۆیان هەیە.

بۆچوونەکانیش وەک گوتمان بۆچوونی ڕەگەزپەرستانەن، بۆچوونی ڕەگەزپەرستانەش زوو دەتوانێت شوێنەواری خراپ لە جەستەی ئەوانەدا دروست بکات کە بەرەو ڕوویان دەکرێتەوە، چونکە ڕەگەزپەرستی واتە ڕاسیزم (تیۆرییەکی دژی زانستی و کۆنەپەرستانەیە، کە لە ناو ڕەگەزە جۆربەجۆرەکاندا لە ڕووی ژمارە و دەسەڵاتی فکرییەوە نابەرابەرییان دەوێت، گوایە سروشت لە سەرەتاوە ئەم ڕەگەزانەی نایەکسان، واتە یەکێک بەرز و یەکێک نزمی دروست کردوە.)[15] ئەم بۆچوونانە کە بەو چاوەوە سەیری ژیانی لادێنشینان و شارنشینان دەکات، جگە لەوەی هیچ بنەمایەکی زانستیی نییە، هاوکات سەرەڕای ئازاری تراژیدیا، کەشی نایەکسانی و نادادپەروەری دروست دەکات و هەستی بچووکی و نزمی لای بەشێکی زۆری مرۆڤەکان دەچێنێت، چونکە:

أ- هەندێ جار ئەگەر بەگاڵتەشەوە ئەم جۆرە بۆچوونانە سەردەربهێنن، تایبەتمەندییەکی گاڵتە ئەوەیە بۆ چرکەساتێکیش بێت، ئەوەی لە عەقڵ و بیرکردنەوەدا جێی و بە ڕاستی بیری لێ دەکرێتەوە و باوەڕی پێ دەهێنرێت، لە ڕێگەی پێکەنین و کەشی گاڵتەئامێزەوە دەردەبڕێت و خۆی ئاشکرا دەکات، واتە گاڵتە بەشێکی زۆری حەقیقەتی هەڵگرتوە، ڕاسیزمیش زۆر جار لە کەشێکی گاڵتەئامێزانەدا خۆی دەناسێنێت.

ب- دەرخستن و بەهێزی بۆچوونی ڕاسیستانە لە ناو کۆمەڵگادا ئەوە دەسەلمێنێت، بە کردەوە و بە ئاشکرا دیارە، ژیانی ئەوانەی لادێکانیان خاپوور بووە و هاتوونەتە شار و ئەوانەی لە تراژیدیای ئەنفال ڕزگاریان بووە و ئەوانەش بە هەر جۆرێک بێت قوربانیی شاڵاوی ئەنفال یان نەوەی ئەنفالکراوانن، زۆری جیاوازە لە ژیانی ئەوانەی شاڵاوی ئەنفال نەیگرتوونەتەوە و لەو شوێنانەوە نەهاتوون کە ئەنفال کراون، واتە هێشتا نایەکسانی بە واقیعی لە ژیانی کەسوکاری ئەنفالکراوان و خەڵکانی تر بەدی دەکرێت.

٣- کەمبوونەوەی دانیشتوان :

دیدێکی نامرۆڤانە زۆر جار بە شێوەیەکی نارەسمیش و یان لە چوارچێوەی نوکتە و گاڵتەشدا لە دوای کارەساتە گەورەکان و جەنگ و کوشتارە بە ژمارە زۆرەکان خۆی دەردەبڕێت، کە ئەویش ئەوەی ئەگەر جەنگ نەهاتایە و ئەو ژمارە زۆرەی مرۆڤی سەرزەمینی ڕاپێچی مەرگ نەکردایە، ئێستا مرۆڤ لەم سەرزەمینە جێگەی نەدەبووەوە، ئەگەر ئەو خەڵکە بمانایە، ئێستا نان و شوێنی ژیان بۆ هەمووان نەدەبوو، یان لای کەم ئێستا ژیان زۆر قورستر دەبوو. بێ گومان ئەم بۆچوونانە لە سەر ئاستی نارەسمی و لای بەشێک لە تاکەکانی کۆمەڵگا کە ئاستی هۆشیارییان بۆ جەنگ و ژیان و

---

[15]- بورهان قانع ، زاراوەی نوێی فەرهەنگی نوێ، چاپی دوەم ، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی قانع، سلێمانی، 2003، ل55.

جۆری گوزەران و ئاستی دانیشتوان لە ناوچەیەکی نزم تا نزیک سفردایە، بەرامبەر تاوانی ئەنفال دەخرێتە بەر گوێ، ئەگەرچی بە شێوازێکی زۆر شەرمنانەیش بێت، بەو پێیەی شاڵاوی ئەنفال مەرگی بە سەر ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی کوردستان سەپاند، ئەم ژمارەیەش لە خەیاڵ و بیرکردنەوەی نقسك و بچووکی هەندێ پیاوەست دەکرێت بەوەی ئەگەر بمانایە لەکوێ و چۆن بژیانایە و چیان بخواردایە، لەمەیشەوە بیرکردنەوەی کوێ و ناعەقڵانیان بەرەو ئەوەی دەبردن، شوێنی ژیان و بژێوی و خۆشگوزەرانییان دەلکەوێتە مەترسییەوە.

ئەم دیدە بێ جگە لە ڕووە نامرۆڤلیەتییەکەی و لەگەڵ ئەوەی دیدێکی نارەوشتییە، هاوکات دیدێکی تەواو ناعەقڵانییشە و ئەوانەی بەم جۆرە بیرکردنەوە هەیچیش لە بارەی ڕێژەی دانیشتوان و جۆری ژیان و گوزەران نازانن تەنانەت بێ ئاگاییشن لەوەی زانستێك هەیە بە ناوی جیۆگرافیاکە لە نێوان ژینگە و مرۆڤدا پەیوەندیی دروست دەکات و هەوڵی چارەی باشتر بۆ مرۆڤ دەدات و لەم پێناوەدا ئەم زانستە لۆمەك لە تیۆرە فیکری و فەلسەفییەکان وەردەگرێت.

ئەم زانستەش بە هۆی دۆخی ناهەمواری ژیانی مرۆڤ، نادادپەروەری و نایەکسان و زوڵم و چەوساندنەوە و داگیرکردنی وڵاتان و پێشێلکردنی مافی مرۆڤ لە زۆر ناوچەی جیهان، لە زانستێکی بێ لایەن و ئەزموونگەراییەوە بووە بە زانستێکی ڕادیکاڵ دژ بەو ستەم و نادادییانە. (ئێستا جوگرافیا ئەوەی پیشان داوە کە لە ئاست ئەو ڕووداوانەی جیهان تەماشاکەر نابێت و نییە، بەڵکو لە ژێر کاریگەریی ڕووداوەکان وەك زانستێکی زیندوو و پێشکەوتوو، کار و سەرلەبەری کاری زانکۆکان دادەڕێژێت.)[16] هەوڵی سەرخستنی نایەکسانیی نێوان ناوچەکانی جیهان و گەشەکردنی ڕاستەقینەی مرۆڤ دەدات، ئەم هەوڵ و چالاکییانەیش لە سەر شار و پلاندانان و ڕێژەی دانیشتوان کاریگەریی هەبووە، پلاندانانی شاریش دڵنیایی بۆ مرۆڤ دابین دەکات و هەوڵی پاراستنی دەدات. (بابەتی پلاندانانی شار شارێکی باش و پەسەندە، بۆ ئەوەی بتوانێت پێداویستیی مادی و مەعنەویی دانیشتوانەکەی دابین بکات.)[17] لەم پلانانەیشەوە دەتوانێت ڕووبەڕووی زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان ببێتەوە و بەرنامەڕێژیی بکات بۆ گەیشتن بە جۆرێك لە قەبارەی دانیشتوان کە لە ئاست ئەو پێداویستییە مادی و مەعنەوییانەدا بێت کە ئەو شوێنە هەیەتی تا دەتوانێت بەرهەمی بەێنێت، وەك چۆن ئێستا چەند وڵاتێکی جیهان وەك چین و هەندێ لە وڵاتانی باشووری خۆرهەڵاتی ئاسیا پلانیان هەیە بۆ کەمبوونەوەی گەورەیی قەبارەی دانیشتووانیان، ئەوەش لە پێناو ڕووبەڕووبوونەوەی برسێتی و بێ کاری و .... هتد.

ئەم قەبارە پەسەندەی دانیشتوانیش (بریتییە لە هاوسەنگیی نێوان ژمارەی دانیشتوان و ئاستی بژێویی و زۆری و کەمیی بێکاریی و سوودوەرگرتنی زیاتر لە دەرامەتی سروشتی و پێکهاتەی هاوسەنگیی دیمۆگرافی.)[18] ئەم کورتە باسەش لە زانستی جیۆگرافیا و قەبارەی پەیوەندی دانیشتوان و بژێوی و دەرامەتی سروشتی بەم شێوەیە بۆ باسەکەی ئێمە لە سەر ئەو بۆچوونە هەڵەیە بوو کە پێی وایە کەمبوونەوەی ڕێژەی دانیشتوان بە هۆی جەنگ و جینۆساید و تراژیدیاکانەوە ژیانێکی مسۆگەرتر و خۆشتر بۆ زیندوان دابین دەکات:

أ- ڕێژەی دانیشتوان بە شێوەیەکی سروشتی و مێژوویی بە سەر سنووری جیۆگرافیادا دابەش بووە، کەموزۆر هەر پارچەیەك لەو دانیشتوانە ڕێژەیەك زیاتر بەشی بکات یان نا، دەرامەتی سروشتی لەو زەوییەی خۆی بەرهەم دەهێنێت، یان لە ڕێگەی دەستی کارەوە پێداویستییەکانی خۆی دابین دەکات.

ب- لادان و هەڵئاوسان یان کەمبوونەوەی قەبارەی پەیوەندی دانیشتوان کە بتوانرێت لە پێداویستییە مادی و مەعنەوییەکان سوودمەند بێت، بە پلانی زانستی دەکرێت نەك بە جەنگ و جینۆساید، کە ئەو کات پانتاییەکی بەرفراوان لە زەوی لە مرۆڤ خاڵی دەکرێتەوە وەك زەوییە قەدەغەکراوەکانی سەردەمی شاڵاوی ئەنفال، ڕێژەی دانیشتوانیش لە شارەکاندا کە توانای بەکارهێنانی دەستی کاریشیان کەمترە، بەرز دەبێتەوە.

ت- بەرزی و نزمی ڕێژەی دانیشتوان بە ڕێژەی بەرهەمهێنانی دەرامەتی سروشتی و بەدەستهێنانی پێداویستییەکان دەپێورێت نەك ژمارەیەك لە خەیاڵ و بیرکردنەوەی کەسێکدا کە زۆر بوو زیاتر بکرێتە پێوەری ڕێژەی دانیشتوان.

پ- جەنگ و جینۆساید ڕێژەی دانیشتوان کەم ناکەنەوە، ڕێژەی پەسەندی دانیشتوان کوشتنی بە ژمارە زۆر نییە لە سەر زەوی، بەڵکو ڕێژەی دانیشتوان بە دابەشبوونیەتی لە سەر زەوی، جەنگ و جینۆساید ڕێژەی دانیشتوان ناهاوسەنگ دەکەن، لە شوێنێك زۆر و لە شوێنێك کەم، شوێنێك قەرەباڵغ و شوێنێك خاڵی لە مرۆڤ.

٤- ئەنفال و ناونان:

شاڵاوی ئەنفال هەر لە ناونانی پرۆسەکەوە بە ئەنفال تا هەموو پێشکەوتنەکان لە کەیسەکەدا ڕووبەڕووی کێشەی ناونان و بۆچوونی دژ و ناکۆك بوەتەوە، هەر لەوەی یەکێك دەڵێت ئەنفال و یەکێك دەڵێت بە ناو ئەنفال و تا ناونانی قوربانییەکان و ڕزگاربوان و وەرگێڕانی جیاجیای چەمکی جینۆساید بۆ کوردی.

---

[16]- الیسون بلانت و جین ویلز، دگراندیشی در فلسفە جغرافیا، ترجمە: حسین حاتمی نژاد، انتشارات دانشگاه تهران، 1385، ص14.

[17]- جواد مهدیزاده، در جستجوی شهرهای انسانی تر، فصلنامه جستارهای شهرسازی، سال هفتم، شماره 24 – 25، 1387، ص6.

[18]- فتحی محمد ابوعیانە، جغرافیە السکان، ط5، دار النهضە العربیە للطباع و النشر، بیروت- لبنان، 2000، ص395.

ناونانی جۆرێکە لە بیرکردنەوە و تێگەیشتنی مرۆڤ دەردەخات بۆ بابەتی ناولێنراو، دوا بەدوای ئەمەش پرۆسەیەکی گرنگ وترسناك دەکەوێتە کار،کە بریتییە لە بیرکردنەوەی کوێرانە وتێگەیشتنی خێرا و یەك دیو بۆ ئەو ناولێنانە .
ئەوانەی لە پرۆسەی ئەنفال ڕزگاریان بوو و نەمردن، ناویان لێ نان پاشماوەکانی ئەنفال، دواتر لە ڕووی دەروونییەوە ڕەخنە لەم ناولێنانە گیرا و هەندێ بە هیچ جۆرێ بەکاری ناهێنن، زۆر کەس پرۆسەی ئەنفال بە کارەساتی ئەنفال ناو دەهێنێت، هەندێ ڕەخنە لەمە دەگرن و دەڵێن کارەسات ڕەهەندێکی سروشتیی وەردەگرێت و ڕەهەندی تاوانکاریی تێدا نییە، وەك دەگوترێت کارەساتی لافاو یان بوومەلەرزە...هتد، بۆیە بە گونجاو نازانرێت تاوانی ئەنفال بە کارەسات دابنرێت، بۆ وشەی جینۆسایدیش چەندین چەمك داتاشراوە وەك (گەلکوژی، کۆمەڵکوژی، کۆکوژی، ڕەشەکوژی) کە هەر یەك لە ڕوانگەی خۆیەوە دارێژەکانیان بەپەسەند دەکات یان ڕەتی دەکاتەوە، هەیشە لە ڕووی ئاینییەوە تەفسیری خۆی بۆ وشەی ئەنفال دەخاتە ڕوو، هەندێکیان لەگەڵ ئەوەدا نیین ئەم تراژیدیایە بە ئەنفال ناو بنرێت، هەروەها گفتوگۆ و هەوڵەکان بۆ ناونانی ڕۆژی 14 ی 4 ی هەموو ساڵێك بە ڕۆژی ئەنفال ماوەیەکی زۆریان خایاند.
ناونان پرۆسەیەکە بۆ قووڵبوونەوەی شوناس و ئەم پرۆسەیەش بۆ تاوانی ئەنفال و خوێندنەوەی مێژووەکەی هێندە زەحمەت و بێ کێشە نییە، کۆمەڵێك دەرەنجامی خراپی دەبێت:

أ - دریژبوونەوەی کێشەی ناونان و ساغ نەبوونەوە و نەبوونی کۆدەنگیی تەواو لە سەر بەکارهێنانی چەمکەکان ئەوە دەگەیەنێت، هێشتا پرۆسەی شوناس لە ئاست ئەم تراژیدیایەدا سەر ڕێچکەی خۆی نەکەوتوە.

ب -کە بە تەواوی لە سەر پرۆسەی ناونان ساغ نەبووینەتەوە، واتە هێشتا لەناسینی سەرەتاییدا و نەگەیشتووین بە جیاکردنەوەی ئەو تاوانە لە مانا و چەمکەکانی تری تاوان، کە نەیشگەیشتین بەو جیاکارییە واتە تا ئێستا پرۆسەی کارکردنی ڕاستەقینە لەگەڵیدا دەستی پێ نەکردوە.

ت - تەفسیرکردنی پێشوەخت و هێنانەوەی لێکدانەوە و شیکردنەوە لێرەکان بۆ ئەو چەمکانە ئەوە دەگەیەنێت، هێشتا ئێمە دیدگایەکی جیاواز و فراوانمان بۆ ئەو چەمك و شانە نییە و گەورەیی تراژیدیاکە ئەو چەمکانەمان لەبریی گەورەکردن، لە بەر دیدەدا بچووك دەکاتەوە.

پ- ساغ نەکردنەوەی ناولێنانەکان لە کارکردنماندا لەگەڵ تراژیدیای ئەنفال ئەوە دەگەیەنێت ئێمە هێشتا بە واقیعی ئەم تراژیدیایەمان بە مێژوو نەسپاردوە و هەتا ئێستا بەتەواوی پێی خۆی لە نێو مێژوو جێگیر نەکردوە، واتە هێشتا لە ئاستی قسە و زارەکییدایە و ئەوەی تۆمار کراوە جێی خۆی نەگرتوە و بۆیە وەك ڕووداوێش هەمیشە زەمینەی ڕوودانەوە و نوێکردنەوەی لە بارە.

٥- ئەنفال و هاودەردی:

تراژیدیا و ڕووداوە دڵتەزێنەکان هەمیشە هەستی هاودەردی و هاوخەمی و هەڵوێستی فرمێسك و شیوەن بە دوای خۆیاندا دەهێنن، ئەنفالیش وەك تراژیدیایەك و پرۆسەیەکی سەربازیی توند و زوڵم و ستەمێکی زۆر، بووەتە هۆی ئەوەی هەم وەك ئەنجامی نەتەوەیی یان سۆزی مرۆڤایەتییەوە هەستی هاودەردی لای خەڵکانێکی زۆر دروست بکات و لە ڕێی کاری جیاجیا و لە بۆنە و یادە کۆمەڵایەتی و نیشتمانییەکان و لە چالاکیی جۆراوجۆردا دەری دەبڕن، هەستی هاودەردی و هاوخەمی لە دۆخی وجوودیی مرۆڤ جیا ناکرێتەوە و مرۆڤ لەبەر ئەوەی خاوەنی هەستوسۆزە و لە نەستیدا بەهێزە بۆیە بەردەوام بە هۆی ئەو ڕووداو و دیمەنانەی لە دەوروبەرییەوە هەستیان پێ دەکات، هەستی دەجوولێنن و بە لای خۆیاندا ڕای دەکێشن وسۆزی دەهێنە جۆشوخرۆش و دەبنە هۆی دروستبوونی هەستی هاوخەمی و هاودەردی، ئەم هەستەش زیاتر عاتیفییە و دوورە لە چالاکیی عەقڵییەوە.
ئەو جۆرە هاوخەمی و هاودەردییەی لە کۆمەڵگای کوردیدا هەستی پێ دەکرێت و بۆ قوربانیانی ئەنفال دەردەبڕێت، کۆمەڵێك ناتەواوی یان ئاکامی نەگەتیڤیان هەیە، کە لێرەدا بە چەند خاڵێك لێیان دەدوێین :

أ- هەستی هاوخەمی و هاودەردی بۆ تراژیدیای ئەنفال و کەسوکار و قوربانیانی، بنەمایەکی عاتیفیی هەیە، مانەوەی زۆر لە ناو ئەو هەستەدا و بەردەوام گەشاندنەوەی ئەم جۆرە دەربڕینانە ڕاستەوخۆ کار لە چالاکیی عەقڵی و جیدی دەکات و زۆر جاریش بەهێزی و هەمیشە دووبارەبوونەوەی ئەم هەستی هاوخەمییە کردەکانی هۆشیاری و بیرکردنەوە سڕ دەکەن، بە شێوەیەك ئەم هەستە هەمیشە خۆی نمایش دەکات کە وەك چالاکییەکی هۆشیاری و جیدیش خۆی دەخاتە ڕوو یان خۆی دەخاتە بریی ئەوان .

ب- سەندنەوەی ژان و مەینەتییەکانی تراژیدیای ئەنفال لە ڕۆح و جەستەی قوربانیان و کەسوکاری ئەنفالکراوان و بەخشینەوەی بە ڕۆح و جەستەی هەموو تاکێکی کۆمەڵگا، تەنها ڕەهەندێکی مرۆڤدۆستی وەرناگرێت، چونکە سڕینەوەی ئاکام و کاریگەرییە تاڵ و نەگەتیڤەکانی ئەم تراژیدیایە لە سەر ژیانی ئەوانەی ڕاستەوخۆ ئەنفال کران و لە ناویدا ژیان و لەگەڵ کاریگەرییەکانی دەژین و لەکاندنی هەندێ جار بە زۆر بە ناو و سەرزارەکی بە ژیانی هەموو مرۆڤێکی کورد، جگە لەوەی ناتوانین بڵێین بەڵگەی هاودەردی و هاوسۆزی، لە هەمان کاتدا زیان بەقورسایی تراژیدیاکە دەگەیەنێ و کەسەکە لاواز دەکات و سەنگێکی کەمی لە سەر دەروون و ویژدانمانی پێ دەدرێت، چونکە ڕاستییەکەی هەموو کوردێك وەك یەك لەو تراژیدیایەدا نەژیاوە و لەگەڵ ئاکامەکانیشی ناژی. ئەوانەی ئەو ڕۆژانەی پرۆسەی ئەنفال ڕووی

دا، لە کەسوکاریان دابڕان و خانوو و ماڵەکانیان سووتێنرا هەر وەک ئەوانە زامدار بن کە لەو کاتەدا لە ژیانی ئاسایی خۆیاندا بوون و خەریکی کاری ڕۆژانە و تەنانەت خۆشی و کاتبەسەربردن و سەیران بوون. کەسوکاری ئەنفالکراوان و ئەوانەی لەو پرۆسە دڕندانەیە ڕزگاریان بوو، بەڵام بە بەر چاوی خۆیانەوە کەسوکار و ئازیزانی خۆیانی بینیوە بە کۆمەڵ و بە شێوەیەکی نامرۆڤانە و بێ لە سوکایەتی و بێ ڕێزی بەرامبەر بە مرۆڤ لە پشتی زیلە سەربازییەکان ڕاپێچ کراون و لەم ی بینیان هەڵیانی لووشیوە و جارێکی تر نەیانبینیونەتەوە، مەحاڵە بڕوا بەوە بکەین کە هەر بە ئەندازەی ئەوانە خەمناک و پرسەدارن کە تەنها ئەم ڕووداوانە وەک چیرۆک و گێڕانەوە دەبیستن و زۆر جاریش لە گوێگرتن بێزار دەبن و، تاقەتی ئەم باسانەیان نابێت. مەبەستیشم لەم قسانە ئەوەرگێڕ ئەوە نییە کە بڵێم پێویست ناکات هەموو کوردێک خۆی بە هاوخەم و هاودەرد و هاوسۆزی کەسوکاری ئەنفالکراوەکان و پرسی ئەنفال بزانێت، بەڵکو مەبەست ئەوەیە هەڵەیە دەربڕینی هەستی هاودەردی و هاوخەمی بە تەنهاترین و گەورەترین هەستکردن بە لێپرسراوی بزانرێت، چونکە ئەم جۆرە هاودەردی و هاوخەمییانە، هەڵوێستی لاوازن و جۆرێکن لە خۆدزینەوە لە دانانان بەو گوناهە گەورە و هەڵە ترسناکانەی هەموو کوردێکی ئەم کۆمەڵگایە کردی لەوەدا کە خۆی دەستی هەبوو لە ڕەخساندنی زەمینەیەک بۆ ڕوودانی پرۆسەی ئەنفال.

ت- زۆر جار هەستی هاوخەمی و هاودەردی دەڕازێنرێتەوە و بە دەربڕینی جیاجیا هەوڵی جوانکردنی دەدرێت، ئەم جوانکردنەیش سروشتێکی چارەنووسسازانە بە تراژیدیاکە دەدات و وەک واقیعێکی قەبووڵکراو بە مرۆڤی دەدات، کە هیچ دەسەڵاتێکی ڕووبەڕووبوونەوەی نەبێت و لە درێژکردنەوە و نوێبوونەوە و دووبارەبوونەوەی ئەو جۆرە ڕووداوانەیشدا هیچی پێ نەکرێت، ڕازاندنەوەی هەستی هاوخەمی و جوانکردنی هاوسۆزی بۆ قوربانیانی تراژیدیاکان، دەبێ مرۆڤ بۆ ڕووداوەکان لە مێژووییەوە دەلکەن بە سروشتی، ئەمەیش ئاکامی بچووککردنەوەی عەقڵ و هۆشیاریی لە بەردەم ئەو ڕووداوانەدای لێ دەکەوێتەوە .

پ- زۆر جار ئەو کارانەی کە بۆ ئەنفال دەکرێن و لە شێوەی چالاکیی جیای دەردەکەون، وەک توێژینەوە و نووسین و کاری هونەری و میدیایی، لە پشتیانەوە هەستی هاودەردی و هاوخەمی هەیە، جیابوون لە سەر ئەوەی کە پێویستە ئەو تراژیدیایە بخرێتە ناو دۆخ و بیرکردنەوەی عەقڵانییەوە، ئەم هەستی هاودەردییەیش لە پشت ئەو کار و چالاکییانە وا دەکات ئەوانەی ئەم کارانە دەکەن خۆیان لێ ببێتە نوێنەری قوربانییان و کەسوکار و نەوەی ئەنفالکراوان، خۆکردن بەنوێنەری ئەوانیش زۆر جار لە سەر حسابی بێ دەنگکردنی ئەوان دەبێت، کە ئەوان لە بریی کەسوکاری ئەنفالکراوان هاتنە قسە، ئیتر قسەکردنی ئەوان دەکەوێتە دواوە و نوێنەر دێتە پێشەوە .

ج- خۆکردن بە نوێنەری قوربانییان بە هۆی هەستی هاودەردییەوە و قسەکردن بە ناوی ئەوانەوە، بۆ ئەوەیە ڕەوایەتیی بدرێت بە هەموو ئەو سیاسەتانەی لەگەڵیدا بەڕێوە دەچێت، بۆ ئەوەیە ئەو هونەر و ئەدەبەی بە ناوییەوە بەرهەم دێت قەبووڵ بکرێت و گوتاری ڕاگەیاندن و پلانی ڕێکخراوەیی پێ ئارایش بکرێت و ڕەوایی تەنانەت بە بەدی و ناشیرینییەکانیش بدرێت .

ح- زۆر جار هەستی هاوخەمی و هاودەردی تەنها نمایشییە، تەنها بۆ ئەوەیە ئەوانی تر ببینن، لە ڕاگەیاندنەکانەوە پەخش بکرێت، هەر شتێکیش بۆ نمایش بوو، ئیتر لە لایەنی مەعنەوی و ڕۆحی بەتاڵ دەکرێتەوە و دەکرێت بە کاڵای نمایش و ڕاگەیاندن و کاڵاش هەمیشە سەرەتای لێکۆنبوون و وەڕسبوون لێی و پاشان بێچوونەوە و فڕێدانی هەیە. وەک چۆن زۆر جار زۆر ناوەند و کەس و لایەن و ڕاگەیاندن بە دوای ئاوازی هاوخەمی و هاودەردییا یەکسەر لە ئاوازێکی تر دەخوێنێت کە کەموزۆر نایەتەوە سەر ئەو هەستە .

٦- ئەنفال و بەیاننامە:

لە ساڵڕۆژ و یادکردنەوەی هەموو بۆنە خۆش و ناخۆشەکاندا، شتێک کە وەک کەلتوور و نەریتێ لێ هاتوە، دەرکردنی بەیاننامەیە، بەیاننامە بووەتە مۆدەیەکی سیاسی و ڕووناکبیری و ئیداری، کە بە هۆیەوە جاڕی یادکردنەوەی بۆنە و ڕووداوە خۆش و ناخۆشەکان لێ دەدرێت. شتێکی بەڵگەنەویستە دەرکردنی بەیاننامە بۆ یادکردنەوەی بۆنەکان کارێکی ئاسانە، بە هۆی ئەم ئاسانییەوە لە زۆر ناوەند و ئاستی جیاجیاوە بەیاننامە دێت و پەخش دەکرێت، هەر لە بەرزترین ناوەندی دەسەڵاتەوە بۆ هەموو بەش و لقەکانی، تا دەگاتە سەر بچووکترین ڕێکخراو و گرووپی کۆمەڵگا و تەنانەت هەندێ جاریش تاکەکەسیش دەتوانێت بەیاننامە دەربکات. لە یادی شاڵاوی ئەنفالیشدا ساڵانە بە شەپۆلێک بەیاننامە پێشوازیی لەم یادە دەکرێت و بەیاننامە لە هەموو چالاکییەکی تر زۆرتر لەم ڕۆژەدا دەردەکەوێت.

لێرەدا نموونەی چەند بەیاننامەیەک دەخەینە ڕوو، دواتر بە شێوەیەکی گشتی شیکردنەوەیان بۆ دەکەین :

(کەسوکاری سەربەرزی شەهیدان و ئەنفالکراوان...

لە یادی ٢٨ـەمین ساڵیادی مەرگەساتی ئەنفالدا، بە ناوی وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوانی حکومەتی هەرێمی کوردستان سەری ڕێز لە ئاست کەسوکاری سەربەرزی شەهیدان و ئەنفالکراوان دادەنوێنین و درود بۆ ڕۆحی شەهیدانی جینۆسایدی دەنێرین.

دوای ٢٨ ساڵ لە ئەنجامدانی تاوانی بەدناوی ئەنفال، هێشتا کەسوکاری ئەنفالکراوان لە چاوەڕوانی ڕوفاتی پیرۆزی ئازیزانیاندان، کە لە گۆڕە بەکۆمەڵەکانی باشوور و شوێنە جیاجیاکانی عێراق گۆڕغەریب کراون، بەداخەوە تاکو ئێستا ژمارەیەکی زۆر کەم لە ڕوفاتی پیرۆزیان هێنراونەتەوە خاکی کوردستان، لەکاتێکدا حکومەتی هەرێمی کوردستان و

وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوان لە هەوڵی بەردەوامدایە لەگەڵ لایەنە پەیوەندیدارەکان و حکومەتی فیدراڵ کار بۆ هێنانەوە و سەراخکردنی ئازیزانمان، بەڵام ناکرێ ئێمە ئەو بەربەستانە نادیدە بکرێن کە دێنە بەردەم کارەکانی وەزارەتمان بەتایبەتی قەیرانی دارایی و هەڵوەشاندنەوەی وەزارەتی مافی مرۆڤی عێراقی کە بەپێی یاسای ژمارە ٥ی ساڵی ٢٠٠٦ پرسی پاراستنی و هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکانی لە ئەستۆ بوو.

بەڕێزان...

ئەگەر چی دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق کە هەر پاش ڕووخان و دەستگیرکردنی سەرانی بەعس دامەزرا و تاوانبارانی لەسێدارەکانی کوردانی فەیلی و ڕفاندنی بارزانییەکان و کیمیابارانی هەڵەبجە و تاوانی بەدناوی ئەنفال بەتایبەتیش تاوانباری سەرەکی کە عەلی کیمیاوی بوو بە سزای عادیلانەی خۆی گەیاند، بەڵام هێشتا مافی لەسوکاری شەهیدانی ئەم لەیسانە زۆری ماوە تا هیچ نەبێت لەمەڕ لە برینەکانیان سارێژ بکات لە پێش هەموو شتێکەوە حکومەتی عێراقی فیدراڵ وەکو میراتگری ڕژێمی پێشو داوای لێبوردن لە لەسوکاری شەهیدان و ئەنفالکراوان و زیانلێکەوتوانی گەلەکەمان بکات هەر وەك لە دەستوریشدا هاتوە و قەرەبووی شایستەی زیانلێکەوتوانی ئەو تاوانانە بکاتەوە.

لەکاتێکدا یادی ٢٨ ساڵەی ئەنفالە بەدناوەکان دەکەینەوە، تاقمی تیرۆریستی داعش (بەعس) ئاسا بۆ ماوەی نزیکەی دوو ساڵە پەلاماری خەڵك و خاکی کوردستانیان داوە، بەتایبەتی لە شاڵاوێکی دڕندانەدا بەرامبەر براکانمان لە کوردانی ئێزیدی و پێکهاتە نەتەوەیی و ئاینیەکانی تر کە سەدان لە منداڵ و پیر و گەنج و ژن بوونەتە قوربانی و سەدان ژن و ئافرەتیش ئەنفال کراون و مامەڵەی نامرۆڤانەیان بەرامبەر کراوە، ئەمەش دەیسەلمێنێت کە خەڵکی کوردستان و هەرێمەکەمان هێشتا لەژێر هەڕەشەی داگیرکەران و دوژمنانی گەلەکەمان ڕزگاری نەبوە، بەڵام بە دلێری پێشمەرگە ئازاکانمان و هاوکاریی هاوپەیمانان و دۆستەکان و خوێنی زیاتر لە ١٤٠٠ شەهیدی مەرامی تیرۆریستان لە گۆڕ نراون. لیژنەی باڵای بەجیهانیکردنی ناساندن و وەزارەتمان لە هەوڵی بەردەوامدایە بۆ ناساندنی ئەو لەیسە لە دوریای دەرەوەوە.

لەسوکاری سەربەرزی شەهیدان و ئەنفالکراوان...

بە داوای لێبوردنەوە کە وەزارەتمان بەهۆی خراپیی باری دارایی حکومەت کە ڕاستەوخۆ کاریگەریی نەرێنی لەسەر کارەکانمان کردوە، نەتوانراوە وەکو پێویست لە ئاست جێبەجێکردنی ماف و ئیمتیازەکانتان بێت. هەرچەندە لە دوای هەوڵێکی زۆرمان و دوای ڕەزامەندیی بەڕێز سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران بڕیار درا کە پاشەکەوت لە منحەی لەسوکاری شەهیدان و ئەنفالکراوان و زیندانیانی سیاسیدا نەکرێت، بەڵام دواکەوتنی دابەشکردنی منحەکانتان کە بۆ خراپیی باری دارایی دەگەڕێتەوە، جۆرێك لە نارەزاییی دروست کردوە، ئێمە هەمیشە لە هەوڵدا دەبین بۆ ئەوەی بە باشترین شێواز وەکو پارێزەرێکی سەرڕاست بە دوای داواکارییەکانتان بچین، تا منحەکانتان لەلایەن وەزارەتی دارایی دوا نەخرێت.

بەڕێزان...

ئەم ساڵ بۆ بەرز ڕاگرتنی یادی ئەنفال (٤/١٤) پێشنیازمان کردوە، ئەنجومەنی وەزیران دوای ئەوەی ڕەزامەندیی لەسەر دەربڕی و گشتاندنێکی بۆ لایەنە پەیوەندیدارەکان کردوە، کە یادەکە بەم شێوەیە بەرز ڕابگیرێت.

وەزارەتەکانی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی و پەروەردە (٨) خوولەك قسە لە سەر قۆناغەکانی ئەنفال بکەن بۆ خوێندکار و قوتابیانیان، وەکو ئاماژەیەك بۆ هەشت قۆناغی ئەنفال.

وەزارەتی ڕۆشنبیری لە سەرجەم کەناڵەکانی ڕاگەیاندن لە ڕێگای دیدار و بەرنامەی تایبەت قسە لەسەر ئەنفال بکات.

وەزارەتی ناوخۆش کاتژمێر ٩ی بەیانی بۆ ماوەی یەك دەقیقە هاتوچۆ ڕابگرێت.

وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئاینی لە ڕێگای مزگەوت و کڵێساکاندا ئەم یادە بەرز ڕابگرن، بە نزا و پاڕانەوە و وتاری ئاینی.)[19]

لە بەیاننامەیەکی تریشدا هاتوە :

(پەیامی سەرۆك بارزانی لە بیستوحەفتەمین ساڵیادی کارەساتی ئەنفال

بە ناوی خودای مەزن و دلۆڤان

لە ساڵیادی بیستوحەفت ساڵەی دەستپێکردنی شاڵاوی ئەنفال لە دژی ڕۆڵەکانی گەلەکەماندا هەزاران سڵاو بۆ گیانی پاکی شەهیدانی ئەنفال و هەموو شەهیدانی کوردستان دەنێرین و سەرەخۆشی لە خانەوادە و لەسوکاری سەربەرزی ئەنفال دەکەین. لە کاتێکدا ئەم یادە دەکەینەوە کە پێشمەرگە قارەمانانە لە سەنگەری بەرگریکردندایە و ئەفسانەی تیرۆریستان و دوژمنانی مرۆڤایەتی شکاند. ئازادیخوازی و پابەندبوونی گەلی کوردستان بە بەها باڵاکانە کە هانی دوژمنانی کورد دەدات وا دڵڕەقانە پەلاماری گەلی ستەمدیدەی کوردستان بدەن. ئەمجارەشیان دوژمنانی گەلی کوردستان بە هەمان

---

[19]- ماڵپەری وەزارەتی شەهیدان و کاروباری ئەنفالکراوان:
http://moma-krg.org/Default.aspx

نەفسی دوژمنكارانە و نائینسانییانەی ئەنفالچییەكان هێرشی دڕندانەیان كردە سەر گەلی كوردستان بەڵام خۆڕاگریی گەلی كوردستان و قارەمانێتیی پێشمەرگە ڕێگەی نەدا تیرۆریستان و دوژمنانی كوردستان بە ئامانجە شومەكانیان بگەن.
ئەنفال پەڵەیەكی شەرمەزارییە لەسەر تەوێڵی دوژمنان و جیهان كە لە بەرانبەر ئەم كارەساتەدا بێدەنگیی هەڵبژارد. لەم یادەدا ئەوە دووپات دەكەینەوە كە پێویستە هەوڵەكانی بەجیهانیناساندنی ئەنفال لەسەر ئاستی جیهانی بەردەوام بن و بگەنە ئەنجام و هەروەها دەوڵەتی عێراقیش بەرپرسیارە لە قەرەبووكردنەوەی كەسوكاری سەربەرزی ئەنفالكراوان و پێویستە حكومەتی هەرێمی كوردستان بە باشترین شێوە خزمەتی خانەوادەی شەهیدانی ئەنفال بكات و، ڕوفاتی پیرۆزی هەموو شەهیدانی ئەنفالیش بگەڕێنرێنەوە بۆ خاكی نیشتمان.
لە یادی ئەم كارەساتە دڵتەزێنەدا باشترین وەفا بۆ قوربانی و شەهیدانی ئەنفال پاراستنی یەكڕیزیی گەلەكەمان و دەستگرتنە بە بەرژەوەندییە باڵاكانی وڵاتەكەمان، بۆ ئەوەی بتوانین ئەو قۆناغە سەخت و ناڕەحەتانەی ڕووبەڕووی گەلەكەمان دەبێتەوە بە سەركەوتوویی تێ بپەڕێنین.
مەسعوود بارزانی
سەرۆكی هەرێمی كوردستان)[20]
ئەگەر چاوێكی خێرا بەم دوو بەیاننامەیە و چەندان بەیاننامەی تردا بخشێنین، دەبینین لێكچوونێكی گشتی زۆربەیان (ئەگەر نەڵێین هەموویان) لێك دەچنەوە، ئەگەرچی زمانی نووسین و ناوەڕۆك و پەیامەكانیان هەندێ جار وەك جیاواز خۆیان دەردەخەن، بەڵام بە شێوەیەكی گشتیی دەتوانین لێكچوونە دووبارەبووەوەكانی ئەو بەیاننامانە لەم خاڵانەدا ڕوون بكەینەوە:
أ- بەیاننامە و سڵاو:
زۆربەی بەیاننامەكان بە سڵاو دەست پێ دەكەن، جا خود ئەگەر پێ نەبن لە سڵاو، ئەوا بێ سڵاو نین: سڵاو لە گیانی پاكی ئەنفالكراوان، لە كەسوكاریان، لە نەوەكانیان، لە تاقانەكانی ئەنفال، لە ڕزگاربووان... هتد.
وەك ڕاستییەكی سەرەتایی، سڵاوكردن گوزارشتە لەوەی كە بە خۆشی و كراوەیی و ڕۆحێكی ئاشتیخوازانەوە بەرەو ئەوی تر بكەویت یان پێشوازیی لێ بكەیت، یان دیدار و گفتوگۆی لەگەڵ بسازێنیت، بەڵام ئەو ئەوی ترەی لەم بەیاننامانەدا سڵاویان لێ دەكرێت (ئەنفالكراوان، قوربانییان، كەسوكاریان، نەوەكانیان، تاقانەكان... هتد) لە ئاشتی و دڵنیاییدا نین، هەست ناكەن ئەو نامۆیی و زبرییەی كە لە نێوان دوو كەس/لایەندا هەیە و سڵاوكردن دەیڕەوێنێتەوە یان دەشكێنێتەوە، لەم بەیاننامانەدا بۆ ئەمان لای دەبات. كاتێك یەكێك سڵاومان لێ دەكات، هەر شتێكی بوێت، سەرەتا بەوەی ئەم سڵاوەوە دەیەوێت بڵێت، هەر چییەك لە ئارادابێت خێرە و خێری پێوە دەبێت، بەڵام سڵاوی ناو ئەو بەیاننامانەی یادی ئەنفال، هیچ ئەو هەستە بە سڵاولێكراوان نابەخشێت، بۆیە سڵاوی ناو ئەو بەیاننامانە خاڵین لە ڕەهەندی مرۆیی و ڕۆحی و گیانی تۆلێرانس، تەنها وەك نەریت و وشەی بێ ناوەڕۆك لە ڕۆژ و ڕێوڕەسمی یادەكەدا دەنگ دەدەنەوە.
سڵاوكردن بە ڕێژەیەكی كەمیش بێت، گەر ڕەقی و ناخۆشی، نەرم و خۆش نەكاتەوە، گەر نائارامی هێور نەكاتەوە، دۆخی ترس و نیگەرانی و نائاسایش، بە لای ئاسایش و دڵنیایی و ئاسوودەییدا نەبات، بێ گومان ئەوە پێی ناگوترێت سڵاو و لە نەریتێكی بێ تام زیاتر هیچی تر نییە، وەك لەو بەیاننامانەی یادی ئەنفالدا بەر گوێمان دەكەوێت، سڵاوكردن هیچ یەك لەم ڕەهەند و تایبەتمەندییە سەرەكییانەی هەڵ نەگرتووە.
ب- بەیاننامە و ڕێز:
نواندن و نیشاندانی نەویكردنی سەری ڕێز بۆ (ئەنفالكراوان، قوربانییان، كەسوكاریان، نەوەكانیان، تاقانەكان... هتد) لە بەیاننامەكانی یادی ئەنفالدا دەبینرێت، هەموو بەیاننامەكانی یادی ئەنفال كردوویانە بە نەریت و بەرگمیەكی جێگیری بەیاننامەكانیان، كە بە ئاشكرا و بە دەنگی بڵند دەڵێن سەری ڕێزیان بۆ دادەنوێنین، بەڵام ڕێزلێگیراوان بەم دەنگە هەست بەوە ناكەن بەها و مافی مرۆییان هاوتای خاوەنانی بەیاننامەكانە، یان وەك مرۆڤ هەموو بەها و مافێكیان هەیە.
نواندنی ڕێز لەو بەیاننامانەدا لە چەند خاڵێك بەدەر نییە، یان ئەوەتا هۆكارە بۆ كەمكردنەوەی ئەو ڕەخنانەیە كە دەكرێت لە خاوەنانی ئەو بەیاننامانە بگیرێت، لە پای ڕانەپەڕاندنی ئەركەكانیان لە دۆسیەی ئەنفالدا لە هەموو ڕووەكانەوە، یان ئەوەتا بە چاوێكی بەزەییی لە قوربانییانی ئەنفال دەڕوانرێت، كە ئەمەش دوورونزیك پەیوەندیی نییە بە ڕێزی ڕاستەقینەوە لە مرۆڤ .
ڕێزگرتن لە (ئەنفالكراوان، قوربانییان، كەسوكاریان، نەوەكانیان، تاقانەكان... هتد) بەوە دەبێت قوربانییان كە هەست نەكەن لە پای ئەو تاوانەی دەرهەق بەوان كراوە، ڕێزیان لێ دەگیرێت، بەڵكو دەبێت هەست بكەن وەك مرۆڤ خاوەن بەها و مافن و ڕێزیان لێ دەگیرێت، دیڤید هیوم فەیلەسووفی ئینگلیزی وتەیەكی بەناوبانگی هەیە، كە وەك ئیماندارێك بە خودا، دەڵێت ڕێزگرتنی ڕاستەقینە لە خودا بەوە دەبێت، كاتێ كاری چاكە دەكەین وا خۆمان دەربخەین، وەك ئەوەی خوا هەر نەبێت، لەم ڕوانگەیەوە ڕێزگرتن لە (ئەنفالكراوان، قوربانییان، كەسوكاریان، نەوەكانیان، تاقانەكان... هتد) ئەو كاتە ڕووی ڕاستەقینەی دەردەكەوێت، كاتێك كارێكی باش، یان خزمەتێكیان دەكەیت، هەست نەكەیت كە بۆ ئەوانت كردوە، بەڵكو ئەوە سیفەتی خۆتە و بۆ مرۆڤت كردوە، ڕێزگرتن دوورە لە موجامەلە و باسكردن و نمایشكردن، وەك

[20] - http://www.wishe.net/dreja.aspx?=hewal&jmare=16076&Jor=1

ئەوەی لەو بەیاننامانە تێبینی دەکرێت، کە ئەوەش بۆ ئامانجێکی تری دوور لە بەرژەوەندیی بە حیساب ڕێکخراوان بە ڕێوە دەچێت .
هەندێ جار، لایەنی بەرپرس، چ کۆمەڵگا بێت یان فەرمانڕەوایان، دەڵێن وەك مرۆڤی ئاسایی سەیری قوربانییان، کەسوکاری ئەنفالکراوان، بێوەژنان، تاقانەکان و... هتد، دەکەین و ڕێزیان دەگرین، بەڵام لە ڕاستیدا ئەگەر واش بێت و ڕاست بکەن، ئەمەش غەدر و ستەمێکی تێدایە، کە ئەوان ڕاستە مرۆڤن، بەڵام لە ژێر باری قورسی ئەو تاوانەدا کە بەسەریاندا هاتووە، لە دۆخی ئاسایدا نین و لە زۆربەی لایەنەکانەوە (دەروونی، کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری و...هتد) کێشەیان هەیە، ئەوەی دەڵێت وەك مرۆڤی ئاسایی ڕێزیان لێ دەگرم، لە ڕاستیدا دەیەوێت خۆی لە قەرەی ئەو کێشانە نەدا، کە ئەوان بەدەستیانەوە دەناڵێنن .
کاتێ دەسەڵاتداران و کۆمەڵگا بە چاوی مرۆڤی ئاسایی لە قوربانییانی ئەنفال دەڕوانن، لە ڕاستیدا ئەمە هیچ پەیوەندیی بە ڕێزەوە نییە، چونکە لەم دۆخەدا، وەك ئەوەی پێشتر دەیبینین مرۆڤبوونیان لە ژێر هەڕەشەدایە، بەرپرسیاریش لەم ڕێگەیەوە دەیانەوێت خۆیان لە بەرپرسیارێتی بدزنەوە، ئەو ڕێزگرتنەی لەم بەیاننامانەی یادی ئەنفالدا جەختی لێ دەکرێتەوە، لە پاڵ ڕووە موجامەلەکەی، ئەم شێوەیەی ڕێزگرتنە .

ت- بەیاننامە و ناچالاکی:
ئەوەی لەم بەیاننامانەی دەیبینین ئەوەیە، هەمیشە تاوانەکە دەخرێتە پاڵ کەسێکی یان لایەنی تر، هەمیشە ئەوانی تر بە کەمتەرخەم دەزانرێت، هەمیشە ڕووی بەرپرسیارێتی دەخرێتە سەر لایەکی تر، واتە هەمیشە خۆدزینەوە لە ئەرکەکان لە لایەن بەرپرسانەوە لە ئاست پرسی ئەنفالدا بەدی دەکرێت، بەیاننامەکان هەمیشە دوژمنێك دروست دەکەن و هەموو تاوان و بەرپرسیارێتییەکی دەخەنە ئەستۆی و بەم شێوەیە خۆیان لە هەموو ئەرك و بەرپرسیارێتییەك دەدزنەوە، ئەمەش وا دەکات هەمیشە ئەو بەیاننامانە پڕ بن لە داواکاری، لە بریی ئەوەی خۆیان کەموکورییەکان پڕ بکەنەوە، وەڵامی داواکاریی قوربانییانی ئەنفال بدەنەوە، دۆسیەکە بجوڵێنن و کار بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو تراژیدیایە بکەن، کەچی خۆیان دێن و دەچنە شوێنی قوربانییان و داواکارییەکان ڕیز دەکەن، خاڵ لە دوای خاڵ لە بەیاننامەکانیاندا دەیاننووسنەوە، بەڵام پێمان ناڵێن کێ ئەو داواکاریانە جێبەجێ بکات و چۆن جێبەجێیان بکات، هەموو ئەرکی خۆیان تەنها بەم بەیاننامانە کۆتایی پێ دەهێنن و بە چالاکی و کاری پەسەند و مرۆڤانە و ئەرکی واقیعیی خۆیانی دەبینن و هەندێ جاریش بە دەروونی ئاسوودەوە پاڵی لێ دەدەنەوە و خۆیانی پێوە با دەدەن.
پ- بەیاننامە و ئاساییکردنەوەی دروشمی باو:
بەیاننامەکان، کە تەنها موجامەلە و هەمیشە ڕێزێکی ساختە بن و بۆ چالاکیی خاوەنی بەیاننامە بخوێنرێنەوە و هۆکار بن بۆ شانخاڵیکردنەوە لە ئەرك و بەرپرسیارێتییەکان، بۆیە دەبینین بە شێوەیەکی نائاسایی پڕ دەبن لە دروشم، دروشمیش ئەگەر پەیامەکەی نەخرێتە باری واقیعەوە و هەوڵی جێبەجێکردنی نەدرێت، کاریگەریی خراپی بۆ سەر پرسەکە دەبێت، دروشم ئەگەر هەر لە ئاستی بەیاننامە و قسەدا بمێنێتەوە و نەگوازرێتە بۆ سەر کردار، ڕۆحی پڕۆشی و جێبەجێبوونی لەو کار و پرسەدا نامێنێت و دەبێتە هۆی بێزارکردن و بێبەهاکردنی ئەو پەیامەی هەڵی گرتووە، بۆیە ئاساییکردنەوەی ئەو دروشمانەی بۆ یادی شاڵاوی ئەنفال بەرز دەکرێنەوە، بە شێوەیەك وازەکانیان لە پەیامەکانیەتی یان وەرسبوون و گوێ پێ نەدانی لە ناوەڕۆك و بەهای ئەو دروشمانە و بە شێوەیەك لە خەیاڵ و بیرکردنەوە و تێڕوانینیاندا بایەخ و قورسایی بۆ نامێنێتەوە .
ج- بەیاننامە و هەوڵێك بۆ خۆنمایشکردن:
وەك سەرەتا باسمان کرد، بەیاننامەکان بە هۆی ئاسانی و بوونیان بە هۆکارێك بۆ چالاکی و شانخاڵیکردنەوە لە بەرپرسیارێتی و دروشمی قەبە و بێ ناوەڕۆك یان ناوەڕۆك مردوو، لە لایەن ناوەند و کەناڵی جۆراوجۆرەوە دەردەکرێن و پەخش دەکرێن، لە بەرزترین ئاستی وڵاتەوە بۆ بچووکترین ناوەند و گروپ و تەنانەت تاکەکەسیش توانای بەیاننامەدەرکردنی هەیە، بۆیە ئەم بەیاننامانە بە شێوەیەکی ئاشکرا دەبن بە هۆکارێك بۆ خۆنمایشکردن، بەیاننامەکان لەبریی هۆکارێك بۆ خزمەتکردنی پرسەکە و بەدەنگەوەهاتنی قوربانییان، دەبنە هۆکارێك بۆ ئارایشتکردنی ئەو لایەن و شوێن و ناوەند و گروپ و کەسانەی بەیاننامەکەیان دەرکردووە، چونکە بەیاننامە تەنها دەکرێتە چالاکیی بۆ ئەوەی بەیاننامەکەی دەرکردووە، تەنها دەکرێتە هۆکارێك بۆ ڕێزگرتن و هاوسۆزی، زیاتر بە شێوەیەکی ساختەش بێت بۆ قوربانییان، بۆیە لە دوا دەرەنجامدا ئەم بەیاننامانە ڕوویەکی پۆزەتیڤیان بۆ خاوەنی بەیاننامەکە و لە هەمان کات نێگەتیڤیان بۆ پرسەکە و قوربانییان دەبێت .
ح- بەیاننامە و خۆڕێکخستنەوەی سیاسی و ئامانجدار:
دەرکردنی بەیاننامە زۆر جار بۆ مەبەستی سیاسی و ئامانجدارە بۆ ئەو لایەنەی بەیاننامە دەردەکات، واتە یاد و ساڵڕۆژ و بۆنەکان چ خۆش بن یان ناخۆش، دەکرێنە ئامانج بۆ ئەوەی لایەنێك ئامانجە سیاسییەکانی خۆی تێیدا بە دەست بهێنێت، کە ئەوەش زیاتر لە خۆڕێکخستنەوە و چالاکیی حزبی و ئایدیۆلۆژیدا خۆی دەبینێتەوە.

بەواننامەدەرکردن بۆ زۆر لایەن لە ناوچەی شاڵاوی ئەنفالدا، خزمەتکردن بۆ پرسەکە و قوربانییانی ئەنفال نییە، بەڵکو دەکرێت مەبەست و هۆکاری بۆ گەواندنی بەپێی ئایدیۆلۆژییەکان و خۆڕێکخستنەوەی سیاسی و ئامانجدار و نموونەی ئەم جۆرە بەواننامانەیشمان زۆر زۆرە کە بەردەوام لە ناوچەکاندا بەخش دەکرێن.
لەم خاڵانەوە بۆمان دەردەکەوێت، دەرکردنی بەواننامە، کە ئێستا بۆتە جۆرێک لە کەلتوور و بە شێوەیەکی بەربڵاو لە ناوچەکاندا دەردەکەوێت و بەتایبەتیش لە ناوچەی ئەنفالدا بە لێشاو دەخوڵقێنرێتەوە و دەبەسترێت، کارگەریی خراپ و نەگەتیڤی هەبووە و هەیە.

ئەنجام:

لەم توێژینەوەیەدا لە پاڵ ڕەخنەگرتن لە شێوازی کارکردن لەگەڵ تراژیدیای ئەنفال و هەڵسەنگاندنی بۆچوون و دەرکەوتەکانی ئەم جۆرە کار و تێڕوانینانە بۆ ئەنفال، وێستوومانە بە شێوەیی بەدەستەهێنانی ئەم ئەنجامانە بکەین، بۆیە هەوڵمان داوە بۆ بەدەستەهێنانیان، کە وا لەم خاڵانەدا کورتیان دەکەینەوە :
١- لە بەشی یەکەمدا کە ڕەخنە لە شێوازی کارکردن لەگەڵ ئەنفال دەگرین، دەمانەوێت شێوازەکانی کارکردن لەگەڵ چەمکی ئەنفال بچنەوە خزمەت دۆسیەکە و جیهانبینییەکی قووڵ و فراوانی لەسەر بونیاد بنێین و بە ئاراستەیەکدا بێت، هەم کارگەرییە نەگەتیڤییەکانی ئەم تراژیدیایە کەم بکاتەوە و هەم بە دونیای دەرەوەی بناسێنێت و ڕێگە لە دووبارەبوونەوەی بە شێوەی جۆراوجۆر بگرێت.
٢- هەندێ بۆچوونی هەڵە لە بیرکردنەوە و خەیاڵی کورددا لە بارەی ئەنفالەوە لە ئارادان، هەندێ بەرکەوتە و ئاکامی نەگەتیڤی لە سەیرکردن و مامەڵەی ئێمە بۆ کەیس و چەمکی ئەنفال سەرهەڵ دەدەن، لە بەشی دووەمدا هەوڵمان داوە ئەو بۆچوونانە ڕاست بکەینەوە و ئاکامە مەترسیدارەکانیان بخەینە ڕوو، هەوڵمان داوە دیدگایەکی نوێ بۆ شانازیکردن و ژیانی شارستانی و ژمارەی دانیشتوان و ناونان و هاودەردی دروست بکەین، کە هەموویان بچنە خزمەت مرۆڤ و بەرەنگاربوونەوەی ڕەگەزپەرستی و شۆڤینیزمەوە.

سەرچاوەکان

یەکەم: بە کوردی:

آ- کتێب:

١- بورهان قانع، زاراوەی نوێ لە فەرهەنگی نوێ، چاپی دووەم، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی قانع، سلێمانی، 2003.
٢- جاسم محەمەد محەمەد عەلی، ئەنفالی گەرمیان، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2001.
٣- یوسف دزەیی، ئەنفال: کارەسات و ئەنجام و ڕەهەندەکانی، چاپی یەکەم،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر،2001.
٤- مارف عومەر گوڵ (د)، جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا، چاپی یەکەم، لە چاپکراوەکانی ماڵەی کوردی میدیا، ئەمستردام- هۆڵەندا،1997.
٥- مەلا شاخی، ئەنفالی خاڵخاڵان، چاپی یەکەم، چاپخانەی داناز، سلێمانی، 2001.
٦- نەوشیروان موستەفا ئەمین، خولانەوە لەناو بازنەدا، چاپی دووەم، چاپخانەی خاك، سلێمانی،1999.
٧- عەبدوڵڵا کەریم مەحموود، ڕەشەبای ژەهرو ئەنفال، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، 2002.

ب- گۆڤار:

١- گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (5)،ساڵی 2000.
٢- گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (55)، ساڵی 2002.
٣- گۆڤاری ڕەهەند، ژمارە(7)، ساڵی 1997.

ج- پێگەی ئەلکترۆنی:

1- http://www.emrro.com/enfalkirdinewey.htm
2-http://genocidekurd.com/ku/babati/5699
3-http://moma-krg.org/Default.aspx
4-http://www.wishe.net/dreja.aspx?=hewal&jmare=16076&Jor=1

دووەم:بە عەرەبی:

١- فتحی محمد ابو عیانه، جغرافیه السكان، ط5، دار النهضه العربیه للطباع و النشر، بیروت- لبنان، 2000.

سێیەم: بە فارسی:

١- الیسون بلانت و جین ویلز، دگراندیشی در فلسفه جغرافیای ترجمه: حسین حاتمی نژاد، انتشارات دانشگاه تهران، 1385.
٢- جواد مهدیزاده، در جستجوی شهرهای انسانی تر، فصلنامه جستارهای شهرسازی، سال هفتم، شماره 24 – 25، 1387.